

Dokument nr. 16

(2001–2002)

**Årsmelding for 2001 fra Stortingets kontrollutvalg for etterretnings-,
overvåkings- og sikkerhetstjeneste
(EOS-utvalget)**

Dokument nr. 16

(2001–2002)

Årsmelding for 2001 fra Stortingets kontrollutvalg for etterretnings-, overvåkings- og sikkerhetstjeneste (EOS-utvalget)

Til Stortinget

1. OVERSIKT OVER UTVALGETS VIRKSOMHET I 2001

Politiets overvåkingstjeneste skiftet 1. januar 2002 navn til politiets sikkerhetstjeneste (PST). I meldingen her benyttes den gamle navnebetegnelsen.

I kontrollen med politiets overvåkingstjeneste har utvalget også i 2001 brukt mye tid på registreringsspørsmål. Den siste delen av året har også Viksveen-saken stått sentralt. Når det gjelder Forsvarets sikkerhetstjeneste er det særlig grunn til å nevne utvalgets undersøkelser av eldre arkivmateriale i tjenesten. Utvalget har også arbeidet videre med en enkeltsak om tilbakekallelse av sikkerhetsklarering som ble omtalt i meldingen for 2000. I kontrollen med Forsvarets etterretningstjeneste er det brukt tid på Echelon-saken, og på å skaffe bedre innsikt i tjenestens systemer for behandling og distribusjon av data fra stasjonene.

Terroranslagene mot USA 11. september 2001 fikk konsekvenser for tjenestene og dermed også for kontrollvirksomheten. Det vises her til eget avsnitt nedenfor.

Forholdet til tjenestene er fortsatt generelt sett preget av et godt samarbeid. Kontrollen har skjedd uhindret, og så langt utvalget kan vurdere det, har tjenestene gitt utvalget den informasjon som det er bedt om. Utvalget forutsetter at tjenestene også av eget tiltak informerer om forhold som er av betydning for kontrollen. Tjenestene er kjent med dette. Det er ikke holdepunkter for at denne forutsetningen ikke er overholdt i 2001.

Utvalget har funnet det naturlig å redegjøre for enkelte saker hvor behandlingen har fortsatt i 2002. Særlig gjelder dette Viksveen-saken.

Inspeksjoner og møter

Det er i løpet av året gjennomført 21 inspeksjoner med et samlet utvalg. Av disse er 6 avholdt i overvåkingsentralen (OVS), 4 i Forsvarets Over-

kommando/Sikkerhetsstaben (FO/S), og 2 i Forsvarets Overkommando/Etterretningsstaben (FO/E). Det er avholdt 7 inspeksjoner i regionale og lokale ledd innenfor tjenestene, og foretatt inspeksjon av personellsikkerhetstjenesten i 2 sivile etater. På flere av inspeksjonene har utvalgets sakkyndige deltatt.

Utvalget har gjennomført 4 inspeksjonsreiser i løpet av året: Til Nordmøre og Ørland 8. og 9. mai, til Porsgrunn 29. august, til Trondheim og Harstad 17. og 18. september, og til Andøya 13. og 14. november. På reisene er det foretatt inspeksjon av regionale og lokale ledd innenfor alle tre tjenester.

De bestemmelser om inspeksjonshyppighet og inspeksjonssteder som er inntatt i kontrollinstruksen § 11 nr. 2, er overholdt.

Utvalget har i løpet av året hatt 25 interne arbeidsmøter. Det er videre avholdt orienteringsmøter med justisministeren, Stortingets presidentskap, kontroll- og konstitusjonskomiteen, Innsynsutvalget og Kripos. Med deler av utvalget er det gjennomført møte med POT-enheten i Haugesund, og flere møter i OVS. Et samlet utvalg har gjennomført tre sær møter om Viksveen-saken – to i OVS og ett med Viksveens advokat Atle Helljesen.

Det har også vært gjennomført et internt seminar om islamisme, islamsk kultur og politikk.

Klagesaker og saker tatt opp av eget tiltak

Utvalget har mottatt 25 klagesaker i 2001. Av disse rettet 20 seg mot POT, mens 5 rettet seg mot FO/S. Det er ikke mottatt klager som rettet seg mot Forsvarets etterretningstjeneste, når det sees bort fra rene innsynsbegjæringer som utvalget får en del av. Slike begjæringer kan være uspesifisert og rette seg mot «de hemmelige tjenester» eller lignende. Utvalget behandler ikke innsynsbegjæringer, men gir orientering om Innsynsutvalget i saker hvor det kan synes som et aktuelt alternativ.

Det er i løpet av året opprettet 10 saker på grunnlag av forhold som er tatt opp av eget tiltak.

Møter med utenlandske kontrollmyndigheter

Basert på de kontakter utvalget har hatt med andre lands kontrollmyndigheter, kan det slås fast at det er en økende interesse i vår del av verden for å bygge ut parlamentarisk forankrede kontrollordninger for EOS-tjenestene. Som et siste uttrykk for denne tendensen kan nevnes EU-parlamentets rapport A5–0264/2001 om Echelon-samarbeidet. I rapporten er det fremsatt en direkte anmodning til medlemslandene om å garantere rettslig kontroll med de hemmelige tjenestene, og de nasjonale parlamentene som ikke har et kontrollsystem som er ansvarlig for å granske virksomheten til etterretningstjenestene, bes om å opprette slike organer.

Det kan også nevnes at flere av de nye demokratiene i Øst-Europa har opprettet parlamentariske kontrollorganer for de hemmelige tjenestene.

Enkelte vestlige lands kontrollutvalg har funnet det hensiktsmessig å etablere et uformelt samarbeid seg i mellom for å ha et forum for utveksling av generelle erfaringer som kan bidra til å øke kvaliteten på kontrollarbeidet. EOS-utvalget søker å holde seg informert om dette samarbeidet, og vil vurdere om det skal knytte seg nærmere til et slikt uformelt samarbeid.

Utvalget har i 2001 hatt orienteringsmøter med kanadiske kontrollmyndigheter i Ottawa 18. – 20. mars, og med amerikanske kontrollmyndigheter i Washington 20.–22. mars. Utvalget hadde også møter med representanter for enkelte av tjenestene.

I samtalene med kontrollmyndighetene la utvalget vekt på å få innblikk i hvordan man håndterer rettssikkerhetsspørsmål med utgangspunkt i de begrensinger taushetsplikten setter. Det ble også prioritert å få informasjon om prosedyrer og kriterier for sikkerhetsklarering, samt rutiner for rapportering om kontrollvirksomheten. Spesielt ved besøket hos de kanadiske kontrollmyndighetene fikk utvalget verdifull informasjon om helt konkrete og praktiske sider ved kontrollvirksomheten. Besøket der viste i det hele tatt at Canada har et godt utbygget kontrollsystem for sine tjenester, og at kontrollen både politisk og ressursmessig synes å ha høy prioritet.

Kontrollen utøves av The Security Intelligence Review Committee (SIRC), som er et uavhengig granskings- og kontrollorgan. Utvalget har som hovedoppgave å forhindre misbruk av politiets sikkerhetstjeneste i politisk øyemed og forhindre at tjenesten krenker menneskerettighetene eller borgernes personlig friheter. Utvalgets medlemmer består av høyt betrodde personer. For å antyde dimensjonen i det kanadiske utvalg, nevnes at sekretariatet består av 16 personer. Foruten SIRC møtte utvalget bl.a. representanter for the Solicitor General, ministeren som er ansvarlig overfor parlamentet for virksomhe-

ten til politiets sikkerhetstjeneste (Canadian Security Intelligence Service), og ledelsen i sikkerhetstjenesten.

I Washington var det forberedt et meget bredt og representativt program på stort sett høyt nivå. Utvalget møtte bl.a. lederen for The House Select Committee on Intelligence, samt representanter for The Senate Select Committee on Intelligence, Presidentens Foreign Intelligence Advisory Board og The Intelligence Directorate. Det ble også gjennomført møter med representanter for den rettslige internkontrollen i FBI og CIA.

Også disse møtene var utbytterike, selv om kontrollmekanismene her er annerledes oppbygd enn f.eks. i Canada og hos oss. Dette henger naturligvis sammen med de enorme dimensjonene på etterretningssamfunnet i USA.

Terroranslagene 11. september 2001

Som en umiddelbar følge av terroranslagene mot USA 11. september 2001 ble det fra politiske myndigheter så vel som fra fagmyndigheter verden over reist krav om å styrke landenes evne til overvåking og etterretning som ledd i bekjempelsen av internasjonal terrorisme. Forståelig nok ble slike krav reist med særlig styrke i USA. Men også i Norge har det vært stor oppmerksomhet rundt slike problemstillinger. Bl.a. ble det kort tid etter 11. september, på grunnlag av en resolusjon i FNs Sikkerhetsråd, gitt en provisorisk anordning som gir adgang til å fryse konti som det er mistanke om kan knyttes til finansiering av terrorvirksomhet. Og det pågår nå flere lovarbeider som er direkte foranlediget av det som hendte 11. september.

Forslagene i USA om etablering av militærdomstoler og særskilte rettergangsregler, har utløst en offentlig debatt her hjemme om det vil være adgang til å utlevere personer som er bosatt her med risiko for at de underlegges en slik rettergang. Tilsvarende problemstillinger kan i prinsippet reises også i forhold til utlevering av personopplysninger. Utvalget har reist spørsmålet overfor POT, og har også gitt ettergåelse av slike disposisjoner høyere prioritet i inspeksjonsvirksomheten.

Det er åpenbart at situasjonen etter 11. september krever skjerpet årvåkenhet fra tjenestenes side. Men det er samtidig maktpåliggende i kontrollutøvelsen å påse at de tiltak som måtte bli truffet er innenfor rammen av gjeldende regelverk og ikke svekker det vern om individets rettssikkerhet vis-à-vis tjenestenes virksomhet som er bygget opp de siste årene.

Samtlige tre tjenester har gitt utvalget utførlige orienteringer om de endringer og omprioriteringer i virksomheten som er gjort etter 11. september.

2. POLITIETS OVERVÅKINGSTJENESTE (POT)

Inspeksjoner, generelt om kontrollen med tjenesten

Utvalget har i 2001 gjennomført 6 inspeksjoner i Overvåkingssentralen (OVS). Det er videre gjennomført inspeksjon av POTs Regionsentral Midt-Norge (Trondheim), og av POT-enhetene i Nordmøre, Telemark og Senja politidistrikt.

Med deler av utvalget er det avholdt tre møter i OVS i løpet av året for å få orientering om saker og gjennomgå dokumenter.

Registrerings spørsmål

Overvåkingstjenestens registrering av personopplysninger er en viktig kontrolloppgave, som utvalget kontinuerlig arbeider med. Dels er utgangspunktet enkeltsaker, dels tas spørsmål opp på generelt grunnlag, uavhengig av enkeltsaker. Også i 2001 har utvalget brukt mye tid på spørsmål som angår registrering og arkivering av personopplysninger. Dette gjelder bl.a. tersklene for registrering i tjenestens sentrale arbeidsregister NCR, hvilke nedtegnelser som er å anse som registreringer, regler og rutiner for sletting av uaktuelle registreringer, regler og rutiner for utlevering av personopplysninger til samarbeidende tjenester, bruk av lokale arbeidsregistre, og håndtering av gammelt arkivmateriale. Enkelte av de problemstillingene som har vært reist, skal det orienteres noe nærmere om.

Arbeidsregistre i OVS utenfor NCR

Utvalget redegjorde i meldingen for 2000 for en del problemstillinger med tilknytning til arbeidsregistre i OVS utenfor det sentrale arbeidsregisteret NCR. Utvalget har i 2001 fulgt opp kontrollen med disse registrene. Utvalget anser i dag å ha en relativt god oversikt over slike registre ved sentralen. Imidlertid må det understrekes at dette er et element i den løpende kontrollen, dvs. et felt utvalget kontinuerlig følger med på.

Kriterier og terskler for registrering av høyreekstremer

Utvalget har på anmodning fått en generell redegjørelse fra tjenesten for hvilke kriterier de legger til grunn ved avgjørelsen av om en personopplysning skal registreres med referanse til høyreekstremisme. I redegjørelsen ble det videre lagt vekt på at det skjer en individuell vurdering i hvert enkelt tilfelle. Utvalget har også fått fremlagt en oversikt over omfang og innhold i de avsnittsvise registrene som er opprettet i OVS med slik referanse. Generelt kan det sies at tjenesten legger en noe lavere terskel for å registrere i sine lokale eller avsnittsvise arbeidsregistre enn i NCR, som er det felles arbeidsregisteret for hele tjenesten. Det er nødvendig at det er bevissthet i tjenes-

ten om kravet til individuell vurdering, og at det fremgår klart av registreringen hva som er grunnlaget for den. Dette kravet til kvalitet og klarhet i det som registreres står for utvalget som stadig viktige, også sett i forhold til mulighetene for å kunne vurdere om det som er gjort er i samsvar med regelverket.

Personopplysninger i tekstfiler

Det har vært tatt opp med tjenesten hvordan nedtegning av personopplysninger i tekstfiler berører registreringsreglene. Bakgrunnen er at tekstfiler i dag normalt er søkbare, og de vil være tilgjengelig for flere hvis de er lagret på fellesområder. Tjenestens syn har vært at søkbarhet i seg selv ikke medfører at reglene om registrering får anvendelse. Det avgjørende må etter tjenestens mening være om de opplysningene som er nedtegnet om personen etter sitt innhold innebærer en registrering. Dette er en problemstilling utvalget arbeider videre med. Utvalget mener det er viktig i seg selv at problemstillingen reises.

Slettingsrutiner

Ved Justisdepartementets registreringsrundskriv av 28. oktober 1999 ble det innført krav om evaluering av foretatte registreringer i NCR etter 5 år, og en hovedregel om sletting dersom ikke noe nytt av betydning er kommet til etter registreringen. Dette er en svært viktig regel.

Det gjelder et makuleringsforbud i POT for dokumenter utstedt og registreringer foretatt innenfor Lundkommisjonens granskingsperiode (1945 – mai 1996). Det er den innsynsordningen som er etablert gjennom innsynsloven som i dag begrunner makuleringsforbudet. I mai 2001 ba utvalget OVS orientere om hvordan man praktisk ville innføre evalueringsrutiner for registreringer foretatt etter mai 1996. Det ble fra tjenestens side da stilt spørsmål ved om rundskrivet skulle gis anvendelse på registreringer som var foretatt før rundskrivet ble gitt. Samtidig ble det på utvalgets spørsmål opplyst at man tidligere hadde praktisert en regel om evaluering etter 3 år. Dette var imidlertid en intern selvpålagt regel, som ikke var blitt praktisert etter at makuleringsforbudet ble nedlagt.

Etter å ha drøftet spørsmålet med Justisdepartementet, kom tjenesten til at man ville benytte regelen også for registreringer foretatt før oktober 1999. Så langt er rutiner for evaluering ikke innført. Tjenesten har opplyst at dette skyldes to forhold, som det arbeides med. Det ene er at NCR ikke gir mulighet for automatisk varsling, det andre er arkivlovens krav om kassasjonsregler.

Utvalget vil følge opp dette arbeidet. Det må unngås at det i tjenesten på ny skjer en opphopning av registreringer som ikke har noen aktuell faglig relevans.

Utlevering av personopplysninger til utenlandske samarbeidende tjenester.

Som nevnt under kap. 1 har spørsmål om regler og praksis for utlevering av personopplysninger til utenlandske samarbeidende tjenester blitt aktualisert i kjølvannet av hendelsene 11. september. OVS har gitt utvalget en generell orientering om hjemmelsgrunnlaget for utlevering av personopplysninger fra POT til samarbeidende tjenester, og om de interne reglene man har for saksbehandlingen i slike tilfeller. Utvalget har sett på enkelttilfeller, og vil fortsatt en periode prioritere det. Utvalgets foreløpige inntrykk er at POTs utlevering av personopplysninger til samarbeidende tjenester har et relativt beskjedent omfang. Utvalget har tatt opp de krav som må stilles til notoritet omkring slike utleveringer.

Lokale arbeidsregistre

Utvalget har i flere inspeksjoner i løpet av året notert som et problem at lokale ledd i tjenesten ikke har hatt egne arbeidsregistre, med den følge at motatte personopplysninger som ikke har vært knyttet til en sak, ikke har vært ordnet systematisk. Dette har gitt et noe uoversiktlig inntrykk og vanskeliggjort kontrollen. Problemet har vært påpekt skriftlig etter inspeksjonene, og det har også vært tatt opp med OVS på generelt grunnlag. OVS har vist til omleggingen av distriktsordningen i politiet, som innebærer en halvering av antall ytre ledd i POT, og at det nå arbeides med å få på plass et kryptert intranett for alle enheter slik at ett sentralregister vil kunne betjene hele tjenesten. Utvalget har tatt det til etterretning, men vil følge opp dersom ting trekker ut.

Emnearkivet i OVS

I meldingen for 2000 opplyste utvalget at OVS ikke hadde påbegynt arbeidet med å gjennomgå sitt gamle emnearkiv, og at dette er et problem fordi det dreier seg om en stor og uensartet arkivmasse som inneholder betydelige mengder personopplysninger.

Justisdepartementet har bedt OVS om å prioritere arbeidet, men gjennomgangen er fortsatt ikke påbegynt. Tjenesten har opplyst at prosjektet er igangsatt, og at man nå prioriterer utarbeidelse av kassasjonsbestemmelser og retningslinjer for gjennomgåelsen. Utvalget vil følge saken opp også i 2002.

Erfaringsarkiv for forsvarere

EOS-utvalgets kjæremålsrett ble i 2000 erstattet av regler om at det skal oppnevnes forsvarer for mistenkte når POT ber om samtykke fra forhørsretten til å bruke skjulte etterforskningsmetoder, som f.eks. telefonkontroll eller skjult ransaking. I forbindelse med regelendringen tok utvalget opp med OVS om det burde etableres et erfaringsarkiv for forsvarere som oppnevnes i slike saker, for å gjøre dem bedre i stand til å ivareta mistenktes interesser. Det ble vist

til at sakstilfanget for den enkelte forsvarer vil kunne være lite og at rettsavgjørelser om metodespørsmål ikke kan gjøres tilgjengelig på vanlig måte fordi de normalt er gradert. OVS stilte seg positiv, men mente et slikt arkiv ikke burde lokaliseres hos dem som part i avgjørelsene. Saken ble tatt opp med Justisdepartementet som besluttet at et slikt arkiv over anonymiserte avgjørelser burde etableres. Departementet mente en lokalisering i EOS-utvalgets kontorer kunne være hensiktsmessig, ettersom lokalene er sikkerhetsmessig godkjent og arkivet skal omfatte rettsavgjørelser fra hele landet.

Det er senere utarbeidet retningslinjer for innhold og bruk av et slikt arkiv. Saken har vært fremlagt for Stortingets presidentskap som ikke har hatt innvendinger. Ordningen settes nå verk. Den vil bli evaluert etter et års drift.

Varslingsystem for digital infrastruktur (VDI)

Utvalget omtalte VDI i meldingen for 2000. VDI er et felles prøveprosjekt mellom EOS-tjenestene, for detektering og varsling av uautoriserte inntrengningsforsøk i samfunnsviktige datasystemer. Enkelte sentrale private bedrifter og offentlige etater er (på frivillig basis og etter avtale) tilknyttet systemet.

I 2001 har utvalget fullført gjennomgåelsen av systemet. I dette arbeidet har utvalget hatt sakkyndig bistand. Basert på de undersøkelser som er gjort, synes det å være små muligheter for å misbruke systemet til å hente ut innholdsinformasjon. Systemet fanger kun opp tekniske data om kommunikasjonsmåte og IP-adresser.

Det er etablert en rutine med halvårlig kontroll av databasen hvor utvalgets sakkyndige vil delta. Utvalget vil i tillegg rutinemessig få tilsendt periode-rapporter som utarbeides.

Bruk av utvist person som kilde

I forbindelse med gjennomgang av en etterforskingssak, så utvalget at POT benyttet som kilde en person som var vedtatt utvist på grunn av en narkotika-dom. Opplysninger fra denne kilden var det sentrale grunnlaget for etterforskingssaken. Vedkommende regionsentral hadde bedt utlendingsmyndighetene vurdere å omgjøre utvisningsvedtaket på grunn av kildens nytteverdi. Kilden skaffet fortløpende informasjon fra det miljøet han beveget seg i.

Saken reiste spørsmål både om forholdet til utlendingsmyndighetene, og til den lokale POT-enheten som samtidig var utlendingsavsnitt med ansvar for å gjennomføre utvisningsvedtak. Det kunne også tenkes å være fare for at kilden ville ta risiko for å skaffe ønsket informasjon på grunn av utsikten til videre opphold. På den annen side kunne egeninteressen være egnet til å svekke troverdigheten av den informasjonen kilden ga.

Spørsmålene ble tatt opp med OVS, som i sitt

svar ga uttrykk for at det ikke er noe formelt til hinder for at opplysninger formidles fra POT til utlendingsmyndighetene fordi tjenesten har en interesse i at en utlending får opphold eller ikke utvises selv om vilkårene i utlendingsloven er tilstede. Men OVS understreket at det skal tungtveiende grunner til før en slik henvendelse gjøres, og at beslutningen må fattes på overordnet nivå. Det ble videre opplyst at det ikke forelå skrevne retningslinjer for kontakten mellom tjenesten og utlendingsmyndighetene, men at det var påbegynt et generelt arbeid gjennom Justisdepartementet for å avklare i hvilken utstrekning POT, som også har ansvar for utlendingskontroll, skal ha kontakt med utlendingsmyndighetene, og hvilken form kontakten skal ha. OVS la til at man ikke hadde noen indikasjoner på at effektivering av utvisningsvedtak nedprioriteres fordi den utviste har kildeverdi.

I den konkrete saken mente OVS det var gått frem på korrekt måte. Det ble fremholdt at henvendelsen som regionsentralen hadde sendt UDI viste at det var foretatt en grundig overveielse, og den hadde form av en henstilling hvor det klart fremgikk at tjenesten var på det rene med at motstående hensyn kunne veie tungt.

Det er vesentlig at POT er seg bevisst den tyngden som vil bli oppfattet å ligge i en henstilling fra en tjeneste som har ansvaret for rikets sikkerhet, og derfor stiller strenge krav til forhåndsvurdering og formen på eventuelle henvendelser. Slik regionsentralens brev var utformet, og på bakgrunn av det svaret OVS ga, fant utvalget ikke grunnlag å rette kritikk mot tjenesten for behandlingen av den konkrete saken, eller for å foreta videre undersøkelser. Men utvalget ba om bli orientert når arbeidet med å lage regler for kontakten mellom POT og utlendingsmyndighetene er sluttført.

Kvaliteten på opplysninger til bruk ved personkontroll

Opplysninger POT hadde mottatt fra en samarbeidende tjeneste om at en utenlandsstudent hadde hatt kontakter med en terrororganisasjon ble sendt klareringsmyndigheten uten nærmere kommentarer og førte til at sikkerhetsklarering ble nektet. Da vedkommende klaget, ba FO/S om nærmere informasjon fra POT, som svarte at opplysningene i dag neppe var av interesse i en sikkerhetsmessig vurdering. Vedkommende fikk etter det medhold i klagen, og klarering ble gitt.

Utvalget tok opp med POT om det ikke burde ha vært gitt en slik kommentar allerede da opplysningene ble gitt klareringsmyndigheten. Tjenesten mente imidlertid at det kunne bryte med deres rolle i personkontrollen dersom de ga føringer for klareringsmyndighetenes avgjørelser. I avsluttende brev til OVS bemerket utvalget:

«Utvalget antar at klareringsmyndighetene i stor grad er henvist til å stole på OVS sin vurdering når

det gjelder den sikkerhetsmessige betydning av opplysninger sentralen gir i klareringssammenheng, spesielt når de angår utenlandske forbindelser. Og det er vel naturlig for klareringsmyndighetene å anta at OVS mener opplysningene de gir er av betydning. Det synes derfor å være viktig for å unngå gale avgjørelser at OVS sier fra hvis opplysningene vurderes å være av mindre betydning. Det er vanskelig for utvalget å se at en slik type vurdering fra OVS sin side, av egne opplysninger, kan ha noen implikasjoner for rollefordelingen mellom POT og klareringsmyndighetene i personkontrollssammenheng.

Utvalget finner at saken gir grunn til å påpeke betydningen av at de opplysningene OVS gir, gjør klareringsmyndighetene i stand til å foreta en korrekt sikkerhetsmessig bedømmelse.»

Klagesaker

Utvalget har i 2001 mottatt 20 klager fra enkeltpersoner rettet mot POT, mot 13 i 2000. Samtlige saker er undersøkt sentralt i OVS, og i lokale ledd der utvalget har funnet grunn til det. Det er ikke funnet kritikkverdige forhold i disse enkeltsakene, når det sees bort fra Viksveen-saken, som omtales i neste avsnitt.

Viksveen-saken

POT startet høsten 1998 formell etterforskning mot Stein Viksveen på grunn av mistanke om spionasje til fordel for det tidligere DDR. Viksveen var korrespondent i Brussel for Stavanger Aftenblad, og gjennom samarbeidsavtale også for Bergens Tiden og Adresseavisen. Den 19. oktober 1999 fikk POT tilgang til journalutskrifter fra arkivet til DDRs utenlandsetterretning, som ble ansett å styrke mistanken mot Viksveen. Samtidig antok POT at et eventuelt straffeansvar etter straffeloven § 90 kunne være foreldet 10 år etter Berlinmurens fall, dvs. 9. november 1999, og det ble besluttet å ta ut siktelse for å avbryte foreldelsesfristen. Man valgte å gjøre dette gjennom en begjæring om ransaking av Viksveens bolig i Stavanger, samt hans bolig og kontor i Brussel. Begjæringene ble tatt til følge av Oslo forhørsrett 25. oktober 1999 hva gjaldt Brussel, og av Stavanger forhørsrett 1. november 1999 for boligen der.

Etter en omfattende etterforskning henla riksadvokaten saken 22. november 2001 på grunn av bevisets stilling. Kort tid senere mottok utvalget klage fra Stein Viksveen, fra Stavanger Aftenblad og de samarbeidende avisene, og fra Norsk Redaktørforening. De to sistnevnte klagenes rettelse seg mot POTs fremgangsmåte ved ransakingen av Viksveens kontor i Brussel, og tjenestens håndtering av beslag som ble gjort under ransakingen der. Klagen fra Viksveen omfattet i tillegg til dette også andre sider ved saken.

Etter først å ha mottatt muntlige orienteringer fra POT, og fra Viksveens advokat Atle Helljesen, ba utvalget tjenesten om skriftlig uttalelse til de anførselene som var fremsatt vedrørende ransaking og be-

slag. Utvalget tok også opp problemstillinger omkring presselekkasjer i saken, og om samarbeidet mellom tjenesten og overordnet påtalemyndighet.

Utvalget fant at det var grunn til å rette kritikk mot POT for flere forhold med tilknytning til håndteringen av beslaglagt materiale, og avsluttet saken med et brev til tjenesten hvor grunnlaget for kritikken ble nærmere redegjort for. I eget brev ga utvalget uttalelse til de spørsmålene som var reist angående presselekkasjer og forholdet til overordnet påtalemyndighet. Begge brev følger som vedlegg til denne meldingen. I det følgende omtales de viktigste punktene i saken.

Anførsler om plikt til å tilkalle og underrette redaktøren i Stavanger Aftenblad

Avisene og redaktørforeningen anførte i sine klager at Viksveens kontor i Brussel måtte anses som et «redaksjonslokale» etter straffeprosessloven § 200, og at redaktøren i Stavanger Aftenblad derfor skulle ha vært tilkalt til ransakingen. Under enhver omstendighet skulle redaktøren i henhold til straffeprosessloven § 208 ha blitt underrettet om de beslag som var gjort.

Viksveen hadde kontor i et av rommene i boligen avisen leide i Brussel. Det fremgår av forarbeidene til straffeprosessloven § 200 at kontorer i journalistens bolig ikke var tenkt omfattet av særregelen om plikt til å tilkalle redaktøren ved ransaking. Heller ikke ordlyden ga støtte til klagernes påstand. Det var ut fra dette ikke grunnlag for å innvende noe mot at redaktøren ikke var blitt tilkalt.

Derimot fant utvalget at redaktøren eller avisens administrative ledelse skulle ha vært underrettet om at beslag var foretatt. I kjennelse 10. mars 2000 hadde Borgarting lagmannsrett, ved behandling av en avvisningspåstand fra påtalemyndigheten, lagt til grunn at Stavanger Aftenblad ble «rammet» av beslagene slik § 208 skal forstås. Lagmannsretten begrunnet sitt syn med at beslaget, som det ble antatt inneholdt kilder og annet underlagsmateriale for Viksveens løpende arbeid, kunne vanskeliggjøre fremtidige leveranser av redaksjonelt materiale til avisen fra Brussel-kontoret. Utvalget viste til lagmannsrettens redegjørelse, og uttalte videre:

«Dokumentene i saken kan gi inntrykk av at PST anså det for å være i Viksveens personlige interesse å ikke koble inn avisens ledelse, og at vurderingen av den grunn ble overlatt til ham. I forhold til Viksveen er dette i så fall en vurdering utvalget kan ha forståelse for. Men utvalget kan likevel ikke se annet enn at PST i utgangspunktet måtte basere seg på at avisens interesser ikke behøvde å være sammenfallende med Viksveens, men at avisen kunne være rammet på selvstendig grunnlag, og at Viksveen i forhold til underrettningsplikten ikke kunne anses som en representant for avisen. Ettersom § 208 ikke angir noen unntak fra underrettningsplikten, må det etter dette følge av lagmannsrettens avgjørelse at avisens redaktør eller administrative ledelse skulle ha

vært underrettet om beslagene så snart de var foretatt og brakt i belgisk politis varetekt.

Det gir ikke i seg selv grunn til kritikk at tjenesten tolket loven annerledes enn domstolene senere har gjort. Slik utvalget ser det er det vesentligste, og det som gir grunn til kritikk, at det ikke ser ut til at PST gjorde de undersøkelser det hadde vært rimelig å gjøre omkring de rettslige konsekvensene av å ransake et journalistkontor – verken før gjennomføringen eller i fasen frem til beslagskopiene ble overlevert forhørsretten. Utvalget kommer tilbake til dette avslutningsvis.»

Øvrige anførsler om beslagshåndteringen

Det ble videre anført i klagen at tjenesten feilinformerte partene og domstolene om at den hadde mottatt uformelle beslagskopier fra belgisk politi, at kopiene ble behandlet i strid med de særregler som er gitt til vern om kildeopplysninger i journalistisk materiale, og i strid med lovens krav til registrering og merking av beslaglagt materiale.

I sitt svar til utvalget erkjente tjenesten at det de facto ble gitt uriktige opplysninger til domstolene i den første fasen, men at dette ble gjort i god tro, og at forholdet ble beklaget overfor forhørsretten da det ble oppdaget. For øvrig ga tjenesten en relativt utførlig redegjørelse for prosessen frem til kopiene ble overlatt forhørsretten.

Til disse punktene bemerket utvalget bl.a.:

«Forklaringen på at det ble gitt uriktige opplysninger, er i følge redegjørelsen at den påtaleansvarlige for saken i PST ikke kjente til de to første overleveringene. Dette vitner i så fall om en alvorlig svikt ved den interne kommunikasjonen mellom etterforskerne og påtaleledet i PST. Utvalget viser til at Viksveens forsvarer allerede i sine første skriv i saken tok opp beslagsproblematikken. Han ba om informasjon om saksbehandlingen i Belgia, og hva som var frigitt for norsk politi. Han anførte også at beslaget kunne inneholde materiale som var omfattet av de særskilte reglene om kildevern, og at materialet måtte behandles i henhold til det. Innhold, behandling og status på beslaglagt materiale var med andre ord svært aktuelle problemstillinger i denne fasen av saken. Selv om materialet hadde et mindre omfang i forhold til det totale beslaget, er det derfor påtakelig og egnet til kritikk at etterforskerne i saken ikke informerte påtaleledet i tjenesten om det som var mottatt før etter flere uker, og at forholdet heller ikke kom frem i de interne drøftelsene om saken som må ha pågått i den aktuelle perioden.

Det opplyses i brevet at påtaleansvarlig i PST derimot kjente til forsendelsen av beslagskopier 14. januar 2000. Denne forsendelsen bestod av elektronisk lagret informasjon, som måtte bearbeides før man kunne lese innholdet. Utvalget forstår det slik at den behandlingen av dette materialet som ble foretatt fra mottakelsen til det ble sendt forhørsretten nær to uker senere, ble gjort med det formål å kunne vurdere om materialet i det hele tatt var av interesse med sikte på beslag. Overfor domstolene anførte PST at det måtte være rom for en slik foreløpig undersøkelse også av materiale som hevdes å inneholde kildeopplysninger, men fikk ikke medhold i kravet om tilbakelevering for å fullføre gjennomgåelsen.

Også før spørsmålene ble prøvd i Viksveen-saken, måtte det være klart at straffeprosessloven § 205 tredje ledd ikke kunne forstås slik at den tillot politiet på egen hånd å gjennomgå uspesifiserte beslag fra en journalists kontor som det var påberopt inneholdt beslagsfrie kildeopplysninger. I tillegg til ordlyden i bestemmelsen, kan det her særlig vises til redegjørelsen på side 8 og 9 i Borgarting lagmannsretts kjennelse 15. februar 2000, som må sies å underbygge at rettskildebildet ikke ga særlig støtte til en slik tolkning. Det forhold at PST mente særregelen om beslagsfrihet i det hele tatt ikke kom til anvendelse når journalisten er siktet, er ikke vesentlig i denne sammenheng. For dersom regelen i § 205 tredje ledd skal nå sitt formål, må den anvendes når den er påberopt, i alle fall så lenge det ikke er helt åpenbart at man er utenfor anvendelsesområdet. Og noe slikt kunne ikke hevdes ved ransaking og beslag på et korrespondentkontor.

Utvalget legger etter dette til grunn at PST ikke hadde rettslig adgang til å påbegynne noen gjennomgang av materialet som ble mottatt 14. januar 2000, men umiddelbart ved mottakelsen skulle ha forsegle det og brakt det til forhørsretten. På samme måte skulle det ha vært forholdt med de øvrige overleveringene, i alle fall fra det tidspunkt det ble klart for PST at Viksveen påberopte at beslagene inneholdt kildeopplysninger. Det som her er sagt følger vel klart nok også av rettsavgjørelsene i beslagssaken, selv om de ikke direkte gjaldt dette spørsmålet, men PSTs krav om tilbakelevering.

For utvalget er den alvorligste innvendingen mot PSTs saksbehandling av beslagssaken i denne fasen ikke bruken eller forståelsen av de aktuelle prosessreglene i seg selv, men at tjenesten i så lang tid unnlot å informere Viksveens forsvarer, og forhørsretten, om at man satt på kopier. For de to første overleveringene må det legges til grunn at dette skyldtes dårlig intern kommunikasjon, selv om utvalget ikke vil unnlate å påpeke at også påtalemyndigheten i PST var representert under ransakingen, da den første overleveringen av kopier fant sted. For forsendelsen 14. januar 2000 (og for så vidt for oversendelsen av beslagslisten 21. januar 2000) retter kritikken seg mot det skjøn som ble utøvd når man valgte å beholde og påbegynne bearbeiding av materialet uten å informere retten og partene. Den 14. januar 2000 kunne det i PST ikke være noen tvil om at Viksveen (og også Stavanger Aftenblad) bestred beslagets rettmessighet og ønsket det prøvet for retten i forhold til reglene om kildevernet materiale så snart det ble frigitt for norsk politi. Det fremgår at Viksveens forsvarer også i brev 14. og 18. januar 2000 skrev til PST at man hadde fått opplyst fra belgiske myndigheter at beslaget var sendt til Norge, og krevde at materialet ble forsegle og oversendt forhørsretten.

Utvalget må for øvrig oppfatte det svaret som er gitt slik at det var PST som tok initiativ til å få oversendt beslagskopier fra belgisk politi. Det forsterker etter utvalgets mening grunnlaget for kritikken ytterligere, at tjenesten gjennom egne aktive skritt fikk utlevert kopier av deler av beslaget samtidig som de berørte parter og retten ble fortalt at intet var mottatt.

Særlig i de muntlige orienteringene som er gitt, har PST vist til at utveksling av «uformelle» kopier av beslaglagt materiale er vanlig i internasjonalt politisamarbeid, og at dette er nødvendig på grunn av

tregheten i det offisielle systemet. Utvalget betviler ikke at dette kan være riktig som en faktisk beskrivelse. Men det kan ikke være slik at bruk av uformelt innhentede kopier kan skje på siden av straffeprosesslovens regler. At slike kopier ikke kan brukes som bevis i en hovedforhandling, slik PST har vist til, kan ikke bety at politiet kan behandle kopiene som en slags uformelle arbeidsdokumenter som ikke skal inngå i saksdokumentene. Utvalget går ut fra at PST ikke har ment å gi uttrykk for at man følger en slik praksis, selv om det må konstateres at det i denne saken er begått til dels alvorlige feil i forhold til lovens krav. Noe annet er at denne formen for dobbeltbehandling av et materiale vel lett kan føre til mangel på oversikt og regelbrudd som følge av det.

Det som her er sagt, vedrører også kravet i straffeprosessloven § 207 om nøyaktig merking og registrering av beslaglagt materiale. Utvalget har imidlertid ikke funnet tilstrekkelig grunn til å undersøke det som er anført om mangler ved PSTs håndtering av beslagskopiene sett i forhold til disse kravene. Det antas at det for elektronisk lagret materiale lett kan oppstå problemer eller tvil knyttet til identiteten på originalbeslaget og oversikt over eventuelle elektroniske kopier. Dette tilsier i tilfellet at det stilles strenge krav til behandlingen. Det som er anført gir likevel ikke grunn til å sette i verk kompliserte og tidkrevende undersøkelser.

Sammenfatningsvis er det utvalgets vurdering at PST ikke var seg tilstrekkelig bevisst betydningen av at man gikk inn i en sak som måtte reise problemstillinger i forhold til journalisters og presseorganers rett til kildebeskyttelse. Det var et dramatisk skritt å avbryte foreldelsesfristen ved å ransake et korrespondentkontor. Når man bestemte seg for å gå frem på den måten, burde slike problemstillinger ha vært nærmere utredet på forhånd. I Innst. O. nr 28 (1998–1999) side 11, har Justiskomiteen vist til at ransaking av redaksjonslokaler kan oppfattes som et anslag mot ytringsfriheten, og understreket at politiet bør ha «en solid og nøye gjennomtenkt begrunnelse i det enkelte tilfelle». PST skriver at man vurderte forholdet til straffeprosessloven § 125 jf § 204, men anså at særreglene ikke gjaldt når journalisten var siktet. Til dette bemerkes at PSTs vurdering, som så vidt skjønnes ikke ble nedfelt skriftlig, uansett ikke avklarte forholdet til Stavanger Aftenblad og de samarbeidende avisene, som også kunne tenkes å gjøre rettigheter og krav gjeldende i forhold til ransakingen og arkivmateriale som måtte bli beslaglagt. Utvalget vil tilføye at det er hensynet til vern om kilde som er den egentlige begrunnelsen for særreglene. Arkivene til en veletablert utenrikskorrespondent kunne meget vel tenkes å inneholde opplysninger om svært sensitive kilder. Man kan få inntrykk av at dette særlige vernehensynet ikke har hatt vesentlig betydning for PSTs vurderinger og handlemåte i saken.

Utvalget ser at det forelå en hastesituasjon da man skulle ta stilling til om ransaking skulle begjæres, og at det delvis var tale om å anvende helt nye regler i straffeprosessloven. Det grunnleggende forhold at ransaking av et journalistkontor reiste særlige hensyn og kunne utløse særregler var imidlertid ikke nytt, og tjenesten hadde under enhver omstendighet god tid etter ransakingen til å vurdere kildeverne reglene nærmere.

Som Norsk Redaktørforening har vist til i sin klage, var noe av bakgrunnen for straffeprosesslovens særregler til vern om pressens kilder, overvåkingpolitiets beslag i og kopiering av redaksjonelt materiale i den såkalte Ikkevold-saken fra 1983. For-

historien her understreker betydningen av at PST har en høy bevissthet omkring disse særreglene, som er satt til vern om hva lovgiver har ansett som vesentlige samfunnsinteresser.»

Forholdet til overordnet påtalemyndighet

Saken reiste også spørsmål om avgrensningen av utvalgets kontrollområde mot overordnet påtalemyndighet. Utvalget meddelte tjenesten at det ikke kunne se at den kritikk som var uttalt, berørte avgjørelser eller instruksjoner fra overordnet påtalemyndighet. Utvalget presiserte at den kritikken som var uttalt om mangelfull utredning av de rettslige konsekvenser ved å ransake et journalistkontor utelukket de rettet seg mot POT, som både hadde det formelle og praktiske ansvaret for gjennomføring av ransakingen og håndtering av beslagene. Utvalget viste for øvrig til at også de av POTs tjenestehandlinger som er initiert av overordnet påtalemyndighet, kan kontrolleres av utvalget. Videre bemerket utvalget:

«Utvalget har i oppgave å kontrollere PSTs etterforskningsvirksomhet, så vel som den forebyggende virksomheten. I Viksveen-saken har det vært vanskelig å holde klart hva som har vært PSTs og hva som har vært overordnet påtalemyndighets avgjørelser og disposisjoner i etterforskningen. Dette skyldes at kommunikasjonen mellom påtaleleddene i vesentlig grad har foregått muntlig, slik PST bekrefter – stort sett uten noen etterfølgende nedtegning eller formalisering på saken i PST så vidt utvalget forstår. I de generelle orienteringene om saken som har vært gitt mens den var under arbeid, har PST således på utvalgets spørsmål ofte opplyst at statsadvokaten har vært orientert, har gitt godkjenning, vært rådspurt og lignende.

Ved avgrensningen av utvalgets kontrollområde mot overordnet påtalemyndighet, er det problematisk å forholde seg til denne type henvisninger til muntlig kommunikasjon mellom påtaleleddene. Som grunnlag for å avgjøre hva som omfattes av kontrollansvaret, er det etter utvalgets skjønn nødvendig at det stilles visse formelle krav. Konsekvensen vil ellers kunne bli at utvalgets kontroll med PSTs etterforskningsvirksomhet utelukkes på grunnlag av muntlig og ikke dokumenterbar kontakt mellom påtaleleddene. Så lenge den formelle ledelse av etterforskningen ligger hos PST, antar utvalget at det i utgangspunktet bare kan være de beslutninger eller instruksjoner som formelt og notorisk er truffet av overordnet påtalemyndighet som faller utenfor kontrollområdet. Dette må etter utvalgets syn gjelde selv om det ellers skulle være normalt med mye uformell kommunikasjon mellom påtaleleddene i straffesaksbehandlingen.

Det dette gjelder, er disposisjoner og avgjørelser under etterforskningen som påtalemyndigheten eller politiet i PST har kompetanse til å håndtere på egen hånd, men hvor man har valgt å konferere med overordnet påtalemyndighet, eller hvor overordnet påtalemyndighet selv har tatt initiativ. I slike sammenhenger, hvor altså utgangspunktet er at utvalget har kontrollansvar, må det kunne kreves notoritet for at kontroll skal unnlates.

Det kan reises flere problemstillinger når det gjelder den nærmere avgrensningen mot overordnet påtalemyndighet, hvor de fleste berører påtalemyndighetenes mulighet for å regulere hva utvalget skal

kunne kontrollere. En særskilt problemstilling som i tillegg kan nevnes, gjelder spørsmålet om overordnet påtalemyndighets kontrollfunksjon krever en viss distanse mellom påtaleleddene. Det synes også å kunne være en aktuell problemstilling om en etterfølgende godkjenning skal likestilles med en forhåndsgodkjenning.

Det er ikke mulig å gå inn på disse problemstillingene i sin fulle bredde her. De fleste er drøftet i Danielsenutvalgets innstilling (NOU 1998: 4 side 119 flg), og i riksadvokatens høringsuttalelse om innstillingen til Justisdepartementet 26. oktober 1998. Men utvalget vil vurdere å be om et møte med riksadvokaten, både om krav til form og notoritet, og om de problemstillingene som ellers er nevnt. Det vil uansett være nyttig først å drøfte spørsmålene med PST. Utvalget vil komme tilbake til dette i forbindelse med forberedelsen av neste inspeksjon.»

Presselekkasjer

I løpet av etterforskningen av Viksveen-saken forekom det flere ganger presseoppslag som var bygget på anonyme kilder, og som førte til mistanker og påstander om lekkasjer. I klagen til utvalget gjorde Viksveen gjeldende at det dreide seg om bevisste lekkasjer fra POTs side. Utvalget innhentet uttalelse fra tjenesten under henvisning til de skadevirkninger negative presseoppslag kan ha for den som omhandles, samt at anonyme lekkasjer også kan være skadelig for kontrollen. I sitt avsluttende brev bemerket utvalget:

«Utvalget har i inspeksjonsmøter underveis i saken tatt opp enkelte oppslag i pressen som det kunne se ut til måtte være bygget på lekkasjer. Den sentrale begrunnelsen for dette har vært de alvorlige følgene en offentlig eksponering av negative opplysninger kan få for den saken gjelder. Skadevirkningene av et negativt presseoppslag kan være betydelige, noen ganger nærmest uopprettelige. Saker som berører forholdet til rikets sikkerhet må kunne sies å være særlig følsomme ut fra sin art. Og det hemmeligholdet som gjelder i slike saker kan gjøre det svært vanskelig for en siktet eller mistenkt å imøtegå på en overbevisende måte et negativt oppslag som er bygget på anonyme kilder.

Lekkasjer har også en side til kontrollen. Utvalget får løpende informasjon om PSTs saker, uten at offentligheten er kjent med hvor detaljert informasjon som gis. Dette gjør utvalget sårbar i forhold til mistanker om lekkasjer, og som det flere ganger har vært påpekt overfor PST er utvalget avhengig av tillit for å kunne utføre kontrolloppgaven. Tjenestene må kunne basere seg på at utvalget er til å stole på. Lekkasjer om saker innenfor kontrollområdet som forblir uoppklart er derfor uheldig også for kontrollen.

Det er på bakgrunn av de hensynene som her er nevnt – foruten det grunnleggende at meddelelse av taushetsbelagt informasjon til uvedkommende er straffbart – at utvalget har stilt spørsmål om hvilke undersøkelser tjenesten gjorde i egen organisasjon i tilknytning til tre konkrete oppslag om Viksveen-saken. Utvalget registrerer at PST har svart meget kortfattet på spørsmålene. Det er opplyst at det ble gjort undersøkelser i tjenesten og at det var kontakt med overordnet påtalemyndighet, men det er ikke sagt noe om hva undersøkelsene bestod i.

Utvalget innser naturligvis at det ikke er enkelt å komme til bunns i slike saker. For utvalget har hensikten heller ikke vært å medvirke til ytterligere undersøkelser av de tre aktuelle tilfellene, men å fokusere på problemet. Slik saken står, ser utvalget ikke grunn til å gå videre med dette, men bemerker at grundige undersøkelser av lekkasjetilfeller på sikt kan ha en forebyggende effekt.»

Enkelte andre spørsmål i saken

Utvalget vil også knytte enkelte kommentarer til et par andre spørsmål som har vært reist i Viksveens klage, og i den offentlige debatten om saken, men som utvalget ikke har tatt nærmere opp med POT.

Det har i debatten om saken vært vist til at man da siktelsen ble tatt ut var nær foreldelsesfristens siste dag, og at verken allmennpreventive hensyn eller individualpreventive hensyn talte særlig sterkt for en straffeforfølgning. Det var gått 10 år siden DDR ble oppløst, og den allmenne rettsfølelsen hadde for lengst omstilt seg fra den kalde krigens dager. Det har også vært trukket frem at allerede en offentlig siktelse ville være ødeleggende for Viksveen i hans stilling som betrodd utenriksmedarbeider, og at dette måtte skjerpe kravene til POTs håndtering av etterforskningen, herunder kravene til mistankegrunnlag før irreversible skritt ble tatt.

Det skal bemerkes at det skjønn som her ble utøvd – da man valgte å ta ut siktelse, og å gjøre det i form av en begjæring om ransaking – ikke kan prøves av utvalget. Årsaken er at dette er beslutninger som ble prøvd og godkjent av overordnet påtalemyndighet. Det er for øvrig uansett begrenset hvor langt utvalget, ut fra sitt mandat, vil gå i å etterprøve denne type skjønnsmessige vurderinger.

Av de samme grunner som nevnt er det heller ikke aktuelt for utvalget å gå inn på de innvendingerne som har vært reist mot at tjenesten gjennom en lengre periode nektet Viksveen og hans forsvarer innsyn i saksdokumentene før han lot seg avhøre. Her kommer for øvrig også avgrensningen mot domstolens virksomhet inn. POT fikk medhold hos domstolene i at innsyn ville kunne skade etterforskningen.

Tjenestens løpende informasjon til utvalget om saken

Mens saken var under behandling, fikk utvalget i inspeksjoner i OVS muntlige orienteringer om status og fremdrift. Stort sett var orienteringene av generell karakter, uten nærmere detaljer. Dette var i tråd med utvalgets ønske, ut fra prinsippet om at utvalgets kontroll skal være etterfølgende. Det kan i denne sammenheng være grunn til å understreke at utvalget i fasen etter ransakingen fikk den samme informasjonen om beslagene som retten og partene fikk. Utvalget ble m.a.o. ikke orientert om eller på annen måte gjort kjent med beslagskopiene.

3. FORSVARETS SIKKERHETSTJENESTE

Inspeksjoner, generelt om kontrollen med tjenesten

Utvalget har i 2001 gjennomført 4 inspeksjoner i FO/S. Det er videre foretatt inspeksjon av personell-sikkerhetstjenesten ved Forsvarets Overkommando/Heimevernstaben (FO/HVST), Ørland hovedflystasjon, Kommunal- og regionaldepartementet og Olje- og energidepartementet.

Sikkerhetsloven av 20. mars 1998 trådte i kraft 1. juli 2001, sammen med en rekke forskrifter til loven, bl.a. forskrift om personellsikkerhet. Dermed er en lang overgangsperiode med en uklar regelsituasjon avsluttet. Funksjonen som Nasjonal Sikkerhetsmyndighet (NSM), et begrep sikkerhetsloven innfører, er lagt til FO/S. Dette får ingen umiddelbare konsekvenser for kontrollen, idet tjenestens oppgaver er de samme som tidligere, og kontrollområdet er funksjonelt beskrevet i kontrollloven. Spørsmålet om etablering av NSM som et eget direktorat, hvor NSM eventuelt vil ha tilsynsoppgaver overfor Forsvaret så vel som overfor den sivile forvaltning, er under vurdering.

Inspeksjonsvirksomheten har i 2001 vært lagt opp etter samme mønster som tidligere. Den rutinemessige gjennomgangen av negative klageavgjørelser ved inspeksjoner i FO/S har ikke ført til kritikk eller til at saker har blitt tatt opp til nærmere undersøkelse. Utvalget har vært opptatt av kravet til likebehandling, og har påpekt dette i sammenheng med enkelte saker, men altså uten at det har vært grunnlag for noe mer enn det. Også betydningen av at FO/S i sin behandling av klager er kjent med tjenestemessige konsekvenser av en negativ klareringsavgjørelse, har vært påpekt.

Heller ikke er det avdekket kritikkverdige forhold gjennom utvalgets stikkprøvekontroller av ikke påklagede klareringsnektelser.

Det har i 2001 innkommet 5 klager til utvalget som gjelder klareringsavgjørelser, mot 1 i 2000. Det er ikke uttalt kritikk mot realitetsavgjørelsen i noen av sakene.

Makulering av eldre arkivmateriale i klareringssaker

Ved inspeksjoner hos klareringsmyndighetene, både sentralt og lokalt, har utvalget sett at gamle klareringssaker, frem til slutten av 1970-tallet, relativt ofte inneholdt opplysninger av politisk karakter. For det meste har dette vært opplysninger fra POTs arkiver, men i varierende grad også opplysninger klareringsmyndighetene innhentet fra andre kilder, f.eks. i lokalmiljøet. Slike funn er i seg selv ikke overraskende på bakgrunn av Lundkommisjonens rapport som omtaler det samme.

I de inspeksjonene som ble gjennomført i 2001, både lokalt og i FO/S, kom utvalget over flere tilfel-

ler enn tidligere av eldre saker hvor sikkerhetsmyndighetene hadde innhentet opplysninger av politisk karakter om enkeltpersoner. Det dreide seg både om opplysninger som var innhentet i forbindelse med pågående saker, og om opplysninger som var innhentet uavhengig av en aktuell sak og som da gjerne gjaldt personer i lokalmiljøet. I ett tilfelle inneholdt arkivene en ikke ubetydelig mengde opplysninger som dokumenterte politisk kartlegging eller overvåking i lokalmiljøet.

Utvalget fant grunn til å ta opp med FO/S hvordan man burde forholde seg til dette materialet, som ikke omfattes av innsynsloven, men som fortsatt må ansees som sensitivt.

I sitt svar opplyste FO/S at man i samarbeid med riksarkivaren var i ferd med å lage utkast til kassasjonsregler. Utvalget fikk senere tilsendt for eventuelle kommentarer et utkast til slike regler, som syntes å ville innebære at det meste av eldre arkivmateriale i klareringssaker ville bli makulert. Utvalget fant det riktig å gjøre overordnede myndigheter oppmerksom på de erfaringene som var gjort gjennom inspeksjonsvirksomheten, og skrev følgende til Forsvarsdepartementet og Justisdepartementet:

«Når reglene trer i kraft, antas de å føre til at det meste av eldre arkivmateriale i klareringssaker vil bli makulert nokså raskt. Det vises til § 2 i reglene. Det dreier seg om et stort materiale. Makuleringen vil også omfatte saker hvor det er innhentet opplysninger av politisk karakter, og hvor slike opplysninger kan ha innvirket på klareringsavgjørelsen. For en stor del vil det dreie seg om opplysninger som er innhentet fra POT, slik at materialet også finnes i POTs arkiver. Men det er utvalgets inntrykk på grunnlag av inspeksjonsvirksomheten at klareringsmyndigheter også i noen grad innhentet opplysninger av politisk karakter fra andre kilder, f.eks. om personer i lokalmiljøet.

Utvalget er ikke kjent med hvilke overveielser som lå til grunn for å begrense Innsynslovens virkeområde til POTs arkiver, men det antas at man dels baserte seg på Lundkommisjonens funn og vurderinger. Det kan likevel være et spørsmål om det er grunn til å skaffe en slags oversikt over, eller vurdering av materialet før makulering settes i verk. Det presiseres at utvalget for sin del ikke har noen bestemt mening om dette. Det inntrykket en får ved stikkprøvekontroller vil naturligvis også være noe usikkert. Det vesentligste for utvalget er å forsikre seg om at de motstridende hensyn som kan gjøre seg gjeldende når det er spørsmål om å makulere denne type sensitivt materiale, er vurdert av overordnede ansvarlige myndigheter på forhånd.»

FO/S meddelte senere at Forsvarsdepartementet hadde godkjent reglene og at de ville tre i kraft 1. januar 2002. Justisdepartementet ga ingen tilbakemelding til utvalget.

Enkeltspørsmål angående saksbehandlingen

Krav til likebehandling

I forbindelse med gjennomgang av klageavgjørelser i inspeksjoner i FO/S i 2001, har utvalget i en-

keltavgjørelser som kunne synes noe vanskelig å forene med tidligere avgjørelser av lignende tilfeller, reist spørsmål om krav til likebehandling og betydningen av å ha oversikt over egen praksis. Klareringsmyndighetene benyttet tidligere en slags mal (kalt «matrise») for å sikre ensartet behandling. Denne trakk imidlertid FO/S tilbake fordi den var vanskelig å forene med kravet om individuell vurdering av hver enkelt sak.

FO/S har opplyst at de nå arbeider med utfyllende retningslinjer til personellsikkerhetsforskriften, som også vil inneholde rettesnorer for vektleggingen av ulike forhold i klareringsavgjørelser. Slike retningslinjer vil utvilsomt dekke et behov, kanskje særlig hos de mindre klareringsmyndighetene.

Kunnskap om tjenstemessige konsekvenser av en negativ klareringsavgjørelse

Konsekvenser av en negativ klareringsavgjørelse, f.eks. i form av tap av stilling, skal ikke trekkes inn i vurderingen av om vilkårene for å få eller beholde en sikkerhetsklarering er oppfylt. Men konsekvensene kan være så store i enkelttilfeller at det må stilles særlige krav til saksbehandlingen.

Utvalget er av denne grunn opptatt av, både ved inspeksjoner i FO/S og hos andre klareringsmyndigheter, hvorvidt man i saksbehandlingen har vært kjent med følgene av en negativ avgjørelse. Det er varierende hvilke opplysninger sakene gir om dette. Utvalget anser at en viss kunnskap om følgene vil være en fordel for å sikre en grundig behandling, og har fremholdt dette overfor FO/S. Utvalget vil følge opp denne problemstillingen i inspeksjonsvirksomheten fremover.

Klagerett over klareringsnektelser

En person som hadde fått tilbakekalt sin klarering, klaget til utvalget over at FO/S hadde nektet å realitetsbehandle hans klage over tilbakekallet. FO/S hadde begrunnet avvisningen med at vedkommende selv hadde sagt opp sin stilling før klareringen ble tatt fra ham, og at klareringsbehovet dermed var bortfalt. Samtidig fremgikk det at klareringsmyndigheten hadde begrunnet tilbakekallet med de samme forhold som hadde foranlediget oppsigelsen – manglende tillit som følge av mistanke om økonomiske misligheter i stillingen.

Realitetsavgjørelsen i saken var ikke noe tema for utvalgets behandling. Spørsmålet om klagerett forelå, fant imidlertid utvalget grunn til å ta opp. I brev til FO/S bemerket utvalget:

«Vi forstår det slik at FO/S sin begrunnelse for å avvise klagen er at NNs klareringsbehov falt bort da han selv sa opp sin stilling. Klareringsmyndighetens begrunnelse for å tilbakekalle klareringen var imidlertid at NN «gjennom dokumentert økonomisk misligholdelse ikke (har) den nødvendige tillit hos klareringsmyndigheten». Det ble ikke vist til oppsigelsen eller bortfall av behov for å inneha klarering.

Det kan etter dette synes uklart hva som var det reelle grunnlaget for tilbakekallet. Hvis det er riktig at oppsigelsen i seg selv ga grunn til tilbakekall, kan den begrunnelsen klareringsmyndigheten ga virke unødvendig og noe misvisende. Og det kan i tilfelle reises spørsmål om det vil være rimelig at FO/S påtaler dette og retter opp forholdet. Det fremgår at NN er sterkt uenig i at det forelå økonomisk mislighold, og han anser begrunnelsen klareringsmyndigheten ga som meget belastende.

Hvis derimot regelverk og praksis er slik at en oppsigelse (bortfall av klareringsbehov) ikke i seg selv medfører tilbakekall, synes det naturlig å anta at NN må ha rett til å få klagen realitetsbehandlet, ettersom det reelle og eneste grunnlag for vedtaket da vel er det påståtte økonomiske misligholdet.»

FO/S fastholdt i sitt svar at NN ikke kunne sees å ha noen rett til å få klagen behandlet. FO/S opplyste at en oppsigelse ikke i seg selv medfører at sikkerhetsklareringen tilbakekalles, men mente det likevel måtte være avgjørende for klageretten at NN faktisk sett ikke lenger hadde noe behov for klarering. Fordi de undersøkelser FO/S hadde gjort etter utvalgets henvendelse hadde vist at det kunne reises spørsmål i tilknytning til grunnlaget for tilbakekallsvedtaket, besluttet FO/S likevel å realitetsbehandle klagen.

Utvalget fant etter omstendigheten ikke grunn til å gå videre med det generelle spørsmålet om rettslig klageinteresse i forbindelse med saken.

Sak om tilbakekall av sikkerhetsklarering omtalt i årsmeldingen for 2000

Saken omtalt som «Sak 1» i meldingen for 2000, har utvalget arbeidet med også i 2001. Etter at partens advokat fremla ytterligere materiale som berørte grunnlaget for Forsvarsdepartementets tilbakekallsvedtak, anmodet utvalget departementet om å undergi saken en ny uhildet behandling.

Departementet etterkom anmodningen, og ga i brev til utvalget en relativt omfattende redegjørelse for sin saksbehandling og vurdering, men fastholdt den tidligere avgjørelsen av realiteten. Senere har partens advokat kommet tilbake og gjort gjeldende overfor utvalget at departementets brev på flere punkter inneholder uriktige opplysninger. Anklagene retter seg særlig mot departementets fremstilling av samtaler det har hatt med partens tidligere overordnede, og som disse har reagert på.

Både klareringsavgjørelsen og det etterfølgende oppsigelsesvedtaket er brakt inn for domstolene, og vil bli prøvet der. Utvalget har likevel ansett det nødvendig å avklare de anklagene som er reist, og har derfor i brev til departementet bedt om dets kommentar. Disse spørsmålene er fortsatt til behandling.

Klarering av personell på oljeinstallasjonene

Gjennom inspeksjonsvirksomheten har utvalget tidligere fått opplyst at personellet på oljeinstallasjonene ikke blir sikkerhetsklarert, og at ansvaret for personellens skikkethet mv. i prinsippet ligger hos operatørselskapene.

Spørsmål om hvorvidt klareringsbehovet på samfunnsviktige områder er ivaretatt, ligger utenfor EOS-utvalgets oppgave. I lys av begivenhetene 11. september fant utvalget det likevel riktig å vise til det nevnte forholdet i et brev til Justisdepartementet – for det tilfellet at forholdet ikke allerede var adressert i departementets arbeid med oppfølging av Sårbarhetsutvalgets innstilling, eller i forbindelse med forberedelsen av forskrifter til sikkerhetsloven om objektsikkerhet.

Personellsikkerhetstjenesten ved sivile etater

Det er i 2001 foretatt inspeksjon av personellsikkerhetstjenesten i Kommunal- og regionaldepartementet og i Olje- og energidepartementet.

Inspeksjonen i KRD viste at departementet ikke førte eget klareringsregister, slik regelverket foreskrev, men kun en løpende journal. Forholdet ble påpekt i brev til departementet etter inspeksjonen. Utvalget fikk også etter anmodning en skriftlig redegjørelse fra departementet om klareringsbehovet for ansatte i Produktregisteret.

Ut over dette ble det i inspeksjonene ikke funnet forhold som ga grunnlag for merknader eller videre oppfølging.

4. FORSVARETS ETTERRETNINGS-TJENESTE

Inspeksjoner, generelt om kontrollen med tjenesten

Utvalget har i 2001 gjennomført 2 inspeksjoner i FO/E sentralt, dessuten av Forsvarets stasjon på Andøya.

Heller ikke i 2001 har det innkommet klager rettet mot etterretningstjenesten.

Inspeksjonene har vært lagt opp etter samme mønster som tidligere. Utvalget har fortsatt undersøkelser omkring Echelon-systemet. Det er ellers særlig brukt tid på å skaffe bedre innsikt i systemene for behandling og distribusjon av data fra stasjonene.

Ved kgl. res. 31. august 2001 ble det fastsatt Instruks om Etterretningstjenesten. Instruksen utfyller etterretningstjenesteloven på flere områder. Det kan spesielt nevnes at instruksen i § 4 regelfester prinsippet om at etterretningstjenesten skal være under norsk kontroll, og at det derunder skal sikres nasjonal kontroll med hvilken informasjon som gjøres kjent for utenlandske samarbeidspartnere. Av særlig interesse for kontrollen er videre bestemmelsen i § 12 om at Forsvarsdepartementet i et eget styringsdokument, som fortløpende skal oppdateres, fastsetter hvilke saksfelt det er ønskelig at tjenesten prioriterer utover de militære etterretningsbehov. Et slikt styringsdokument er foreløpig ikke utarbeidet, men det er opplyst at arbeidet er igangsatt.

Under dette punktet kan og nevnes en annen side

ved rammeverket, som også berører de andre tjenestene. Dette gjelder regler for samarbeidet mellom EOS-tjenestene, som i dag er regulert i en instruks fra 1980 som tjenestene selv karakteriserer som forældet. I kontrollvirksomheten viser denne mangelen på oppdaterte regler seg ved en viss usikkerhet hos tjenestene når utvalget tar opp spørsmål om samarbeid og informasjonsutveksling. Etter det utvalget forstår arbeides det nå med en ny instruks. Det synes å være grunn til å prioritere et slikt arbeid.

Echelon-systemet

Utvalget har fortsatt å søke informasjon om det såkalte Echelon-samarbeidet – et påstått kommunikasjonsavlyttingssystem i bred skala mellom flere vestlige etterretningstjenester som hevdes å bryte med de rettslige rammer som er lagt for tjenestene i nasjonal lovgivning og direktiver.

Europaparlamentet har latt utarbeide en bred rapport om Echelon. Rapporten ble behandlet i Europaparlamentet 5. september 2001. Utvalget har gjennomgått rapporten. De tekniske delene er også gjennomgått av utvalgets sakkyndige innenfor tele- og datakommunikasjon.

Rapporten slår fast som et faktum at det eksisterer et verdensomspennende system for kommunikasjonsovervåkning, operert av USA, UK, Canada, Australia og New Zealand. Formålet med systemet er angitt å være å avlytte private og kommersielle kommunikasjoner, ikke militære kommunikasjoner. Fra rapportens konklusjoner (i uoffisiell oversettelse) nevnes videre:

- Systemet har sine begrensninger ved at det særlig er innrettet på avlytting av internasjonal satellittbasert kommunikasjon.
- Dersom et avlyttingssystem som Echelon benyttes utelukkende for etterretningsformål, er det ikke i strid med EU's lovverk. Hvis det, på den annen side, misbrukes i den hensikt å samle «konkurransetterretning» (competitive intelligence), er det i strid med medlemslandenes lojalitet og prinsippet om frie markeder.
- Echelons kommunikasjonsavlytting innebærer et alvorlig inngrep overfor individets utøvelse av dets rett til privatliv. Lovlige operasjoner som forestås av etterretningsmyndighetene er kun forenlige med grunnleggende rettigheter hvis det finnes adekvate arrangementer for å kontrollere dem. Medlemslandene anmodes i rapporten om å garantere parlamentarisk og rettslig kontroll med de hemmelige tjenestene.

Utvalget stilte i inspeksjonen i FO/E i november 2001 spørsmål om Echelon-systemet med henvisning til EU-parlamentets rapport. FO/E opplyste at tjenesten ikke deltar i og ikke har kjennskap til et slikt system. Det ble tilføyd at mange land kan ha de nødvendige kapasiteter for den type kommunikasjonsavlytting Echelon-rapporten omhandler, og de

kan samarbeide. Men norsk etterretningstjeneste har lite kunnskap om andre lands kapasiteter og samarbeidsordninger, på samme måte som andre land har begrenset kunnskap om norsk etterretningstjeneste.

Utvalget vil arbeide videre med dette temaet, også i forhold til de øvrige tjenestene.

Behandling og distribusjon av data fra stasjonene

I fjorårets melding redegjorde utvalget for de orienteringer som var gitt om Globus II-radaren i Vardø. Utvalget ga uttrykk for at en viktig inspeksjonsoppgave når stasjonen kommer i operativ drift, vil være å kontrollere datastrømmen fra stasjonen. Globus II er fortsatt ikke driftsklar, men utvalget har i FO/E fått en bred redegjørelse for hvordan data fra stasjonene behandles og distribueres. Utvalgets sakkyndige innenfor tele- og datakommunikasjon har deltatt i dette arbeidet. Utvalget anser at en slik redegjørelse er nyttig, og vil bedre grunnlaget for inspeksjoner på stasjonene. For øvrig illustrerer også denne saken behovet for å bruke sakkyndighet i kontrollen med viktige deler av etterretningstjenestens virksomhet.

5. GENERELT OM KONTROLLVIRKSOMHETEN

Stortinget foretok i 2001 en evaluering av ordningen med EOS-utvalget (Innst. S. nr. 225 (2000–2001)). Evalueringen resulterte ikke i endringer i utvalgets lov eller instruks. Det ble ved stortingsbehandlingen gitt uttrykk for at kontrollen fungerer tilfredsstillende slik den er lagt opp. Utvalget baserer seg på dette i kontrollutøvelsen fremover.

Det er ellers grunn til å bemerke at de rettslige rammene for alle tre tjenester nå er vesentlig styrket siden utvalgets opprettelse. I 1996 var det ikke lovgrunnlag for noen av tjenestene, i dag har samtlige tjenester fått lovregulert sine oppgaver, sist POT gjennom endringer i politiloven som trådte i kraft 1. januar 2002. Alle tjenestene har også styrket sin juridiske bemanning. POT har bygget opp en egen retts- og påtaleseksjon, FO/S utvidet i 2001 sin stab med 2 nyopprettede juridiske saksbehandlerstillinger. Også FO/E ansatte i 2001 en jurist som inngår i en stabsfunksjon i tjenesten.

Utfordringen for utvalget fremover er å opprettholde en årvåkenhet i kontrollen. Det må unngås at kontrollen stivner i et fast mønster. Nyten av erfaringsutveksling med andre lands kontrollmyndigheter kan nevnes i denne sammenhengen. Det bemerkes også at utvalgets sekretariat vil bli styrket i 2002, ved at ytterligere en jurist fra sivilombudsmannens kontor (i deltidsstilling) ivaretar sekretær oppgavene.

6. ADMINISTRATIVE FORHOLD

Utvalgets utgifter i 2001 har vært kr 3 001 067. Dette er innenfor budsjettet på kr 3 200 000.

Det er i løpet av året arbeidet med en informasjonsbrosjyre om utvalget, og en hjemmeside. Dette arbeidet er på det nærmeste ferdig. Det antas at dette vil bidra til å synliggjøre utvalget i offentligheten, og kanskje også til ytterligere avmystifisering av EOS-tjenestene.

Ass. kontorsjef Hakon Huus-Hansen hos sivilombudsmannen har i 2001 vært sekretær for utvalget. Konsulent Lise Enberget fra Stortingets administrasjon har hatt ansvar for de kontormessige gjøremål.

7. UTVALGETS LOVGRUNNLAG OG SAMMENSETNING

EOS-utvalget ble opprettet ved lov 3. februar 1995 nr. 7 om kontroll med etterretnings-, overvåkings- og sikkerhetstjeneste. Utfyllende instruks til loven er gitt av Stortinget 30. mai 1995. Loven fastsetter at kontrollen skal utføres av et utvalg bestående av 7 medlemmer, herunder leder og nestleder, som alle velges av Stortinget. Funksjonsperioden er 5 år. Det er ikke varamedlemmer til utvalget. Utvalget rapporterer til Stortinget.

Utvalget er pålagt å føre regelmessig tilsyn med etterretnings-, overvåkings- og sikkerhetstjeneste som utøves av offentlig myndighet eller under styring av eller på oppdrag fra offentlig myndighet. Det skal kontrolleres at virksomheten holdes innenfor rammen av gjeldende lover og direktiver og at det ikke øves urett mot noen eller nyttes mer inngripende midler enn det som forholdene gjør nødvendig. Kontrollen skal primært skje ved gjennomføring av inspeksjoner. Utvalget skal også behandle klager fra enkeltpersoner og organisasjoner, og utvalget kan ta opp saker av eget tiltak. Det er forutsetningen at det særlig er hensynet til enkeltpersoners og organisasjoners rettssikkerhet utvalget gjennom kontrollvirksomheten skal påse blir forsvarlig ivaretatt.

Utvalget har i dag følgende sammensetning (funksjonsperiodens utløp er angitt i kolonnen til høyre):

Leif Mevik, Oslo, leder	30. juni 2004
Svein Grønnern, Oslo, nestleder	30. juni 2006
Oddrunn Pettersen, Berlevåg	30. juni 2006
Stein Ørnhoi, Tvedestrand	30. juni 2004
Agnes Reiten, Torvikbukta	30. juni 2006
Kjersti Graver, Bærum	30. juni 2004
Rolf Tamnes, Oslo	30. juni 2006

Oslo, den 21. mars 2002

Leif Mevik

Oddrunn Pettersen

Svein Grønnern

Stein Ørnhoi

Agnes Reiten

Kjersti Graver

Rolf Tamnes

Hakon Huus-Hansen

Vedlegg 1**Brev fra Stortingets kontrollutvalg for etterrettings-, overvåkings- og sikkerhetstjeneste (EOS-UTVALGET) datert 21. mars 2002 til sjef PST Per Sefland****RANSAKING OG BESLAG I VIKSVEEN-
SAKEN – KLAGE FRA STAVANGER
AFTENBLAD, BERGENS TIDENDE
OG ADRESSEAVISEN, OG FRA
NORSK REDAKTØRFORENING**

Det vises til de spørsmål som ble stilt i brev herfra 29. januar 2002, og PSTs svarbrev 15. februar 2002. Bakgrunnen for de spørsmålene som ble stilt, var innkomne klageskriv fra advokat Hans Stenberg-Nilsen på vegne av Stavanger Aftenblad, Bergens Tidende og Adresseavisen, og fra Norsk Redaktørforening v/generalsekretær Nils E. Øy. Kopi av klagen ble oversendt PST sammen med utvalgets brev.

Foruten de nevnte skriv, har utvalget basert sin behandling på gjennomgang av saksdokumenter og muntlige orienteringer PST har gitt. Utvalget anser at de spørsmålene som har vært tatt opp, er tilstrekkelig belyst, og har vedtatt følgende uttalelse:

Anførselen om plikt til å tilkalle redaktøren i Stavanger Aftenblad

Både avisene og redaktørforeningen har gjort gjeldende at Stein Viksveens kontor i Belgia var å anse som et «redaksjonslokale» i henhold til straffeprosessloven § 200 annet ledd, og at redaktøren i Stavanger Aftenblad derfor skulle ha vært tilkalt. Viksveen hadde sitt kontor i et av rommene i boligen avisen leide i Brussel.

Til dette har PST svart at påtaleansvarlig for saken i PST på forhånd vurderte det slik at Viksveens kontor i boligen i Brussel ikke kunne regnes for å være et redaksjonslokale. Man anså da at ingen særregler gjaldt med hensyn til ransaking og eventuell varsling. Det er vist til Bjerke/Keiserud, 3. utgave side 693 og 697.

Utvalgets merknader:

Straffeprosessloven § 197 fikk i 1985 en særregel som innsnevret påtalemyndighetens adgang til å beslutte ransaking i hastetilfeller for så vidt gjaldt «redaksjonslokale». Ved lov 4. juni 1999 nr 37 (i kraft 1. juli 1999), ble området for særregelen utvidet til å gjelde «redaksjonslokale eller tilsvarende». Samtidig ble det innført en særregel i § 200 om plikt til å tilkalle «redaktøren eller dennes stedfortreder» ved ransaking. Men regelen i § 200 ble begrenset til kun å gjelde «redaksjonslokale». Om begrunnelsen for denne forskjellen heter det i forarbeidene, Ot prp nr 55 (1997–98), kap. 3.3.2.3 (første avsnitt i sitatet omhandler endringen i § 197):

«*Departementet* slutter seg til utvalgets lovforslag. Behovet for vern av de virkelige journalistiske hjemmekontorer og korrespondentkontorer synes i all hovedsak å være de samme som for redaksjonslokaler. De hensyn som tilsier særregler for alminnelige redaksjonslokaler har samme vekt her. Det kan hevdes at stedet for utøvelsen av den journalistiske virksomheten bør være av mindre betydning.

Særregelen om tilkalling av ansvarlig redaktør som foreslås i straffeprosessloven § 200, se punkt 3.3.2.4 nedenfor, bør likevel begrenses til å gjelde for ransaking av de egentlige «redaksjonslokaler» i tradisjonell forstand. Særlig ved ransaking av hjemmekontorer i journalistens bolig, synes det mest nærliggende at de alminnelige regler gjelder, dvs at journalisten selv skal søkes tilkalt når det kan skje uten opphold. Også ulike praktiske hensyn taler for at særregelen om tilkalling av redaktør begrenses til å gjelde ransaking av redaksjonslokaler i snever forstand.»

Videre siteres fra kap. 3.3.2.4:

«*Departementet* er enig med utvalget i at den gjeldende regel i straffeprosessloven § 200 annet ledd første punktum ikke gir noen klar og hensiktsmessig løsning ved ransaking av redaksjonslokaler. Departementet viser til utvalgets drøftelse og foreslår at det tas inn en regel i paragrafen om tilkalling av redaktøren eller dennes stedfortreder når et «redaksjonslokale» skal ransakes. Derimot foreslår departementet ikke en regel om tilkalling av redaktøren når «tilsvarende» lokaler skal ransakes, se departementets merknader om dette under punkt 3.3.2.3 foran. Departementet kan for øvrig ikke se av utvalgets merknader i NOU 1988:2 s 26–27 at det ble vurdert om den særlige tilkallingsregelen burde gjelde for annet enn ransaking av de egentlige «redaksjonslokaler», selv om teksten i utvalgets lovforslag på s 74 i utredningen går lenger. Utvalgets grunngeving for forslagene til endringer i § 200 synes å bygge på at tilkallingsregelen kun skulle gjelde for de egentlige redaksjonslokaler.»

Ved stortingsbehandlingen ble det ikke gjort endringer på dette punkt.

Viksveens kontor kan nok ha hatt et mer offisielt preg enn et tradisjonelt hjemmekontor, bl a var kontoret i avisenes oversikter over redaksjonelle opplysninger oppført som Brussel-kontoret. Det kan også anføres i samme retning at det var Stein Viksveens eneste journalistkontor i den korrespondentstillingen han hadde. Det må likevel være avgjørende at lovgiver bevisst har tatt sikte på en snever forståelse, slik at kontorer i journalistens bolig faller utenfor. Utvalget viser i denne forbindelse til at en sentral begrunnelse for særregelen om plikt til å tilkalle redaktøren ved ransaking av de typiske redaksjonslokaler, er at

den alminnelige regelen i § 200 – om plikt til å tilkalle lokalets beboer eller eier osv – kunne føre til at lovens vilkår var oppfylt uten noen ansvarlig representant for redaksjonen til stede. Det er mindre sannsynlig at det ved ransaking av kontorer i journalistens bolig vil kunne være aktuelt å tilkalle andre enn journalisten selv.

Utvalget kan etter dette ikke kritisere PST for å ha lagt til grunn at det ikke forelå plikt til å tilkalle redaktøren i Stavanger Aftenblad til ransakingen.

Anførselen om plikt til å underrette redaktøren om foretatte beslag

Det er gjort gjeldende at redaktøren i Stavanger Aftenblad under enhver omstendighet etter ransakingen skulle ha blitt underrettet i henhold til straffeprosessloven § 208 om at det var foretatt beslag i utstyr og arkivmateriale som var avisens eiendom.

PST har anført at de ikke så en slik underretning naturlig når det var lagt til grunn at man var utenfor området for særreglene om varslingsplikt i § 200. Det er videre anført at man ikke registrerte noen protester mot ransakingen eller påberopelse av kildevern i forbindelse med ransakingen, selv om dette er påstått av Viksveen i ettertid.

Utvalgets merknader:

Straffeprosessloven § 208 første ledd annet punktum pålegger påtalemyndigheten å underrette enhver som «rammes» av et beslag, slik at de blir i stand til å gjøre sine prosessuelle rettigheter gjeldende. Bestemmelsen hører til de alminnelige reglene om beslag.

Borgarting lagmannsrett har i kjennelse 10. mars 2000, ved behandling av en avvisningspåstand fra påtalemyndigheten, lagt til grunn at Stavanger Aftenblad ble «rammet» av beslagene slik § 208 skal forstås. Lagmannsretten har begrunnet sitt syn med at beslaget, som det ble antatt inneholdt kilder og annet underlagsmateriale for Viksveens løpende arbeid, kunne vanskeliggjøre fremtidige leveranser av redaksjonelt materiale til avisen fra Brussel-kontoret. Lagmannsretten fant dette tilstrekkelig, og gikk ikke nærmere inn på spørsmål om avisens rettigheter i det beslaglagte materialet eller betydningen av avisens eiendomsrett til det utstyret som ble beslaglagt.

Dokumentene i saken kan gi inntrykk av at PST anså det for å være i Viksveens personlige interesse å ikke koble inn avisens ledelse, og at vurderingen av den grunn ble overlatt til ham. I forhold til Viksveen er dette i så fall en vurdering utvalget kan ha forståelse for. Men utvalget kan likevel ikke se annet enn at PST i utgangspunktet måtte basere seg på at avisens interesser ikke behøvde å være sammenfallende med Viksveens, men at avisen kunne være rammet på selvstendig grunnlag, og at Viksveen i forhold til underretningsplikten ikke kunne anses

som en representant for avisen. Ettersom § 208 ikke angir noen unntak fra underretningsplikten, må det etter dette følge av lagmannsrettens avgjørelse at avisens redaktør eller administrative ledelse skulle ha vært underrettet om beslagene så snart de var foretatt og brakt i belgisk politis varetekt.

Det gir ikke i seg selv grunn til kritikk at tjenesten tolket loven annerledes enn domstolene senere har gjort. Slik utvalget ser det, er det vesentligste, og det som gir grunn til kritikk, at PST ikke synes å ha gjort de undersøkelser det hadde vært rimelig å gjøre omkring de rettslige konsekvensene av å ransake et journalistkontor – verken før gjennomføringen eller i fasen frem til beslagskopiene ble overlevert forhørsretten. Utvalget kommer tilbake til dette avslutningsvis.

Øvrige anførsler om beslagshåndteringen

Når det gjelder de øvrige anførselene fra klagerne om PSTs håndtering av beslagssaken, ble det i brevet herfra 29. januar 2002 stilt følgende spørsmål:

«1.

Utvalget har forstått det slik at PST fra belgisk politi mottok såkalt uformelle kopier av deler av det beslaglagte materialet 5. november og 3. desember 1999, samt 14. og 21. januar 2000. I klagen hevdes det at PST etter hvert som materialet ble mottatt umiddelbart skulle ha forsegle og sendt det til forhørsretten iht reglene i straffeprosessloven §§ 204 og 205, og at det var kritikkverdige at dette ikke ble gjort. Det anføres også at PST feilinformerte forhørsretten og partene om eksistensen av kopiene, og at PST aldri selv tok noe initiativ for å bringe beslaget inn for forhørsretten. Utvalget ber om uttalelse til det som er anført. Det bes opplyst når påtaleleddet i PST ble kjent med de ulike oversendelsene, og hva som var årsaken dersom dette tok tid. Etter det utvalget har forstått deltok en politiadvokat fra PST under ransakingen da den første delen av materialet ble mottatt. Det bes også opplyst om det var slik at PST ba om kopier, eller om overleveringene (5. november og 3. desember 1999), og oversendelsene (14. og 21. januar 2000) fra belgisk politi skjedde uanmodet. Eventuell korrespondanse mellom PST og belgisk politi bes lagt ved svaret.

Under henvisning til punkt 4 i klagen fra Stavanger Aftenblad ber utvalget om at det gis en nærmere redegjørelse for hvilket og hvor mye materiale det ble mottatt kopi av – gjerne med utgangspunkt i beslagslisten og fremstillingen på side 9 i Oslo forhørsretts kjennelse 5. februar 2000 – og i hvilken utstrekning materialet ble gjennomgått eller bearbejdet. Samtidig bes for oversiktens skyld opplyst når det beslaglagte materialet formelt ble sendt norske myndigheter, og om det ble sendt til PST.

2.

I klagen gjøres det gjeldende at PST behandlet de mottatte kopiene på en måte som ikke oppfylte kravene i straffeprosessloven § 207. I klagen fra Stavanger Aftenblad hevdes det under pkt 5 at det oppstod uklarheter om hva som faktisk var mottatt og om alt var blitt innlevert til forhørsretten. Det vises også til side 4 i Stein Viksveens klage om dette. Utvalget ber om uttalelse til det som er anført.»

Til dette svarte PST i brevet 15. februar 2002:

«Ransaking og beslag som fant sted på Stein Viksveens bopel og kontor i Brussel ble som kjent utført ved hjelp av belgisk politi etter anmodning fra norske myndigheter. Norsk politi var til stede ved politiadvokat Trond Egil With og politiførstebetjentene Egil Runden og Geir Lines. I politirapport av 15. november 1999 i dok. 4.1.7 ved rapportskriver politiførstebetjent Runden er ransakingen og omstendighetene rundt den nærmere beskrevet. Av rapporten fremgår det ikke at OVS mottok beslag uformelt. Det ble på dette tidspunkt heller ikke av norsk politi skrevet rapport om ransaking og beslag.

I prosesskriv til retten har politiinspektør Eli Volckmar ved flere anledninger anført bl.a. at «Norske myndigheter verken har fått utlevert beslagslisten eller oversendt gjenstandene for beslaget fysisk fra belgiske myndigheter.» el.l. Det er også anført at tjenesten «så snart den mottar beslaget, vil gjennomgå det og videre vurdere om opprettholdelse av beslaget er nødvendig» el.l. Det fremgår også av skrivenne at OVS fortløpende var i kontakt med belgiske myndigheter om utlevering av beslag. Det vises her særlig til OVSS prosesskriv til Oslo forhørsrett av h.h.v. 8. og 10. desember 1999, jfr. dok. 8.8 og 8.9. Det anføres også at kontakten med belgiske myndigheter fant sted i muntlig form via den norske ambassaden i Brussel.

Det bekreftes herved at OVS mottok uformelle kopier av deler av det beslaglagte materialet fra belgisk politi h.h.v. 5. november og 3. desember 1999 samt videre 14. og 21. januar 2000.

Som forklaring på dette vises det til vår påtegning av 27. januar 2000 til Oslo forhørsrett v/byrettsdommer Truls Lie hvor det bl.a. er anført følgende:

«Det vises til min muntlige redegjørelse til Dem 26. januar 2000 i anledning Stavanger Aftenblad v/høyesterettsadvokat Hans Stenberg-Nilsen sin begjæring av 25. januar 2000 ad beslag m.v. Følgende ble opplyst: Norske myndigheter har foreløpig ikke mottatt svar på vår rettshjelpsanmodning til belgiske myndigheter om ransaking og beslag. Det har vært rettet flere henvendelser herfra til belgiske myndigheter om ransaking og beslag. Det har vært rettet flere henvendelser herfra til belgiske myndigheter via den norske ambassade i Belgia om dette. Vi har foreløpig fått opplyst at den formelle oversendelse vil kunne ta lang tid. Vi har derfor arbeidet med å få ut beslaget uformell veg. Dette lyktes vi delvis med h.h.v. den 14. og 21. januar 2000. Overvåkingsentralen sin gjennomgang av beslaget ble påbegynt i helgen uke 3/2000. Vi har foreløpig ikke fått utlevert det fullstendige beslaget. Ei heller har vi fått utlevert den nødvendige skriftlige dokumentasjon vedrørende ransaking og beslag med avgjørelser som er foretatt i Belgia.

Vedlagt følger kopi av materiell vedrørende beslaget som vi har mottatt uoffisielt fra Belgia. Det består av en liste over beslag som belgisk politi har overlevert til forhørsretten i Brussel under nummer 0000657 samt kvitteringer på utlevert beslag.

Vi har kun mottatt beslag nr. 3, 4, 7, 12 og 13. Jeg vil særlig gjøre oppmerksom på at jeg vedrørende beslaget anført i nr. 3 (kopi av telefonregninger med spesifisert utskrift), 4 og 7 (notater til artikler/manus el.l.) først i ettertid er blitt klar over at det ble overlevert norsk politi i Brussel allerede den 5. november 1999. Dette

skyldes en intern misforståelse som jeg tar ansvar for og videre beklager. Videre vises til at norsk politi den 3. desember 1999 uformelt fikk overlevert seg utskrift vedrørende telefonnumre lagret på hans mobiltelefon, i alt ti sider (som for øvrig ikke står oppført på forannevnte beslagsliste).

Overvåkingsentralen ønsker å opprettholde det foreløpige mottatte beslag som er oversendt oss uoffisielt. Dette er begrunnet i at beslaget antas å ha betydning som bevis, jfr. straffeprosesslovens § 205, jfr. § 203.

Det kan opplyses at gjennomgang av beslaget er foreløpig stoppet etter ordre fra undertegnede den 26. januar 2000 kl. 11.00. En viser videre til Oslo forhørsretts beslutning av s.d. om det samme».

Av det ovennevnte samt det som ble foreholdt EOS-utvalget under inspeksjon ved OVS h.h.v. 4. og 20. desember 2001 og videre av kopier av saksdokumenter som ble utlånt til utvalget, fremgår det at OVS har mottatt følgende beslag – uformell veg – fra belgiske myndigheter:

- 5. november 1999 – beslag nr. 3 (kopi av spesifisert telefonregning, side 1–35 – hvoretter alle sidene ikke var fullt utfylt)
beslag nr. 4 (hånd- og maskinskrevne dokumenter nummerert fra 1 til 110)
beslag nr. 7 (to stk. vegkart over Belgia/Luxemburg målestokk 1:350 000 påført notater)
- 3. desember 1999 – utskrift av telefonnumre lagret på Viksveens mobiltelefon, i alt ti sider (som for øvrig ikke står oppført på nevnte beslagsliste)
- 14. januar 2000 – beslag 12 og 13 (ad beslag 12 anføres at vi kun mottok to bånd)
- 21. januar 2000 – vedlagte beslagsliste

Når det gjelder beslag mottatt h.h.v. 5. november og 3. desember 1999 representerte dette på det aktuelle tidspunktet ikke beslag av betydning for etterforskningen av saken. Grunnen til det er at vi på det tidspunktet bl.a. ikke var kjent med rett identitet på sentrale vitner i Tyskland. Vi hadde heller ikke kommet særlig langt i vår etterforskning når det gjaldt mulig funn av dokumenter m.v. Disse beslagene ble således inntil de ble overlevert til retten den 27. januar 2000 ikke benyttet i etterforskningen.

Påtaleansvarlig for saken ved OVS, politiinspektør Volckmar, var slik det fremgår av det foran nevnte, ukjent med beslag mottatt h.h.v. 5. november og 3. desember 1999. Det skyldes hovedsakelig kommunikasjonssvikt, særlig grunnet i at det uformelt mottatte beslaget som nevnt var lite i omfang og uten betydning på dette stadium av etterforskningen.

Når det gjelder beslag mottatt 14. januar 2000 var politiinspektør Volckmar klar over at vi hadde mottatt dette beslaget. Det var også hun som beordret gjennomgang av materialet. Da OVS hadde store tekniske problemer med å få materialet lesbart, tok dette tid. Ansvarlig etterforsker, politiførstebetjent Egil Runden, er av den klare formening at utskrifter av de lesbare sidene kun utgjorde totalt 10–15 sider. 21. januar 2000 mottok OVS kun beslagsliste.

Samlet kan det konkluderes med at kun en meget begrenset andel av det totale beslaget var tilgjengelig for OVS. Videre kan anføres at det svært begrensede utvalg ikke var særlig anvendbart på dette stadium i etterforskningen.

Som det fremgår av det foran nevnte ble den videre gjennomgang innstilt den 26. januar 2000 på initiativ fra politiinspektør Volckmar. Alt materialet ble pakket ned og forseglest samt videre levert til Oslo forhørsrett 28. januar 2000. Det vises i den anledning til vår foran nevnte påtegning av 27. januar 2000 samt vårt skriv av 28. januar 2000 (feildatert 27. januar 2000) til Oslo forhørsrett om dette. EOS-utvalget har tidligere fått utlevert kopi av disse skrivelser.

I rettsmøtet ved Oslo forhørsrett oppstod det uklarheter om antallet bånd og/eller disketter som OVS hadde mottatt fra belgiske myndigheter 14. januar 2000. Vår forklaring på mulige uklarheter vedrørende beslag nr. 12 og/eller 13 er at det skyldes de merkelapper som var satt på under kopiering av bånd/disketter for å gjøre materialet lesbart, se foran. Under seniorrådgiver Sohail Mustaq's vitneprov under rettsmøtet i Oslo forhørsrett 22. og 23. mars 2000 ga han under utpakkingen uttrykk for at det forseglede materialet ikke representerte de kopier han hadde besørgt. Dette skyldtes en ren misforståelse. Eventuell problematikk rundt dette ble også avfeid av byrettsdommer Truls Lie. Misforståelsen skyldes at de interne merkelapper som seniorrådgiver Mustaq hadde satt på båndene/diskettene var blitt fjernet av politiførstebetjent Egil Runden. På merkelappene var det anført LANZE. På det tidspunktet ville det ikke ha vært korrekt av OVS å koble beslaget hos Viksveen med navnet LANZE. Det vises her også til Oslo forhørsretts kjennelse av 5. februar 2000 i dok. 11.8, hvor det er gjort rede for saksforholdet og videre rettens merknader.

Slik PST ser det har OVS således hele tiden overfor retten klart og tydelig anført hvordan vi har tenkt å håndtere beslaget når vi mottar det fra belgiske myndigheter. PST kan ikke se at vi av retten har mottatt korrigeringer på dette punkt. Det vises i den anledning til Oslo forhørsretts kjennelse av 16. desember 1999 i dok. 11.4. Det vises også til Borgarting lagmannsretts kjennelse av 1. desember 1999 hvor det bl.a. står følgende: «Gjenstander som blir funnet ved en ransaking, og som antas å ha betydning som bevis, kan beslaglegges i medhold av strpl § 203. Beslaget beslutes da av påtalemyndigheten etter de nærmere bestemmelser i strpl § 205 og § 207, dog således at påtalemyndigheten kan forelegge spørsmålet om beslag for forhørsretten. Spørsmålet om opprettholdelse av beslaget kan forelegges for retten etter bestemmelsen i strpl § 208».

Utvalgets merknader:

Redegjørelsen bekrefter at PST ga uriktige opplysninger om beslagene både til Viksveens advokat, til Stavanger Aftenblad og til domstolene. Frem til 27. januar 2000 fremstilte PST det overfor de involverte rettsinstanser og partene slik at PST ikke hadde mottatt noe beslaglagt materiale, og at det derfor heller ikke var noen beslagssak som kunne prøves for norske domstoler. Dette ble naturlig nok lagt til grunn av domstolene ved behandlingen av begjæringer fra Viksveens forsvarer angående beslagene i perioden forut for 27. januar 2000.

Forholdet var imidlertid at PST allerede dagen

etter at ransakingen var gjennomført, mottok kopi av en del av materialet. Videre var personell fra PST i Brussel 3. desember 1999 for å få fortgang i saken, og de fikk da utlevert ytterligere en del materiale. De to siste leveransene av uformelle beslagskopier skjedde 14. og 21. januar 2000. Så vidt utvalget forstår ble dette materialet sendt pr post.

Forklaringen på at det ble gitt uriktige opplysninger, er ifølge redegjørelsen at den påtaleansvarlige for saken i PST ikke kjente til de to første overleveringene. Dette vitner i så fall om en alvorlig svikt i den interne kommunikasjonen mellom etterforskerne og påtaleddet i PST. Utvalget viser til at Viksveens forsvarer allerede i sine første skriv i saken tok opp beslagsproblematikken. Han ba om informasjon om saksbehandlingen i Belgia, og hva som var frigitt for norsk politi. Han anførte også at beslaget kunne inneholde materiale som var omfattet av de særskilte reglene om kildevern, og at materialet måtte behandles i henhold til det. Innhold, behandling og status på beslaglagt materiale var med andre ord svært aktuelle problemstillinger i denne fasen av saken. Selv om materialet hadde et mindre omfang i forhold til det totale beslaget, er det derfor påtakelig og egnet til kritikk at etterforskerne i saken ikke informerte påtaleddet i tjenesten om det som var mottatt før etter flere uker, og at forholdet heller ikke kom frem i de interne drøftelsene om saken som må ha pågått i den aktuelle perioden.

Det opplyses i brevet at påtaleansvarlig i PST derimot kjente til forsendelsen av beslagskopier 14. januar 2000. Denne forsendelsen bestod av elektronisk lagret informasjon, som måtte bearbeides før man kunne lese innholdet. Utvalget forstår det slik at den behandlingen av dette materialet som ble foretatt fra mottakelsen til det ble sendt forhørsretten nær to uker senere, ble gjort med det formål å kunne vurdere om materialet i det hele tatt var av interesse med sikte på beslag. Overfor domstolene anførte PST at det måtte være rom for en slik foreløpig undersøkelse også av materiale som hevdes å inneholde kildeopplysninger, men fikk ikke medhold i kravet om tilbakelevering for å fullføre gjennomgåelsen.

Også før spørsmålene ble prøvd i Viksveen-saken, måtte det være klart at straffeprosessloven § 205 tredje ledd ikke kunne forstås slik at den tillot politiet på egen hånd å gjennomgå uspesifiserte beslag fra en journalists kontor som det var påberopt inneholdt beslagsfrie kildeopplysninger. I tillegg til ordlyden i bestemmelsen, kan det her særlig vises til redegjørelsen på side 8 og 9 i Borgarting lagmannsretts kjennelse 15. februar 2000, som må sies å underbygge at rettskildebildet ikke ga særlig støtte til en slik tolkning. Det forhold at PST mente særregelen om beslagsfrihet i det hele tatt ikke kom til anvendelse når journalisten er siktet, er ikke vesentlig i denne sammenheng. For dersom regelen i § 205 tredje ledd skal nå sitt formål, må den anvendes når

den er påberopt, i alle fall så lenge det ikke er helt åpenbart at man er utenfor anvendelsesområdet. Og noe slikt kunne ikke hevdes ved ransaking og beslag på et korrespondentkontor.

Utvalget legger etter dette til grunn at PST ikke hadde rettslig adgang til å påbegynne noen gjennomgang av materialet som ble mottatt 14. januar 2000, men umiddelbart ved mottakelsen skulle ha forsegle det og brakt det til forhørsretten. På samme måte skulle det ha vært forholdt med de øvrige overleveringene, i alle fall fra det tidspunkt det ble klart for PST at Viksveen påberopte at beslagene inneholdt kildeopplysninger. Det som her er sagt, følger vel klart nok også av rettsavgjørelsene i beslagssaken, selv om de ikke direkte gjaldt dette spørsmålet, men PSTs krav om tilbakelevering.

For utvalget er den alvorligste innvendingen mot PSTs saksbehandling av beslagssaken i denne fasen ikke bruken eller forståelsen av de aktuelle prosessreglene i seg selv, men at tjenesten i så lang tid unnløt å informere Viksveens forsvarer, og forhørsretten, om at man satt på kopier. For de to første overleveringene må det legges til grunn at dette skyldtes dårlig intern kommunikasjon, selv om utvalget ikke vil unnløte å påpeke at også påtalemyndigheten i PST var representert under ransakingen, da den første overleveringen av kopier fant sted. For forsendelsen 14. januar 2000 (og for så vidt for oversendelsen av beslagslisten 21. januar 2000) retter kritikken seg mot det skjønn som ble utøvd når man valgte å beholde og påbegynne bearbeiding av materialet uten å informere retten og partene. Den 14. januar 2000 kunne det i PST ikke være noen tvil om at Viksveen (og også Stavanger Aftenblad) bestred beslagets rettmessighet og ønsket det prøvet for retten i forhold til reglene om kildevernet materiale så snart det ble frigitt for norsk politi. Det fremgår at Viksveens forsvarer også i brev 14. og 18. januar 2000 skrev til PST at man hadde fått opplyst fra belgiske myndigheter at beslaget var sendt til Norge, og krevde at materialet ble forsegle og oversendt forhørsretten.

Bestemmelsen i § 205 tredje ledd ble gitt for å sikre at politiet bare får innsyn i materiale som retten finner at det er hjemmel til å beslaglegge. En viktig begrunnelse for å innføre en slik prosedyreregulering var å unngå at det kunne reises spørsmål ved tilliten til politiet. Denne saken, hvor regelen ikke ble fulgt, illustrerer dette poenget.

Utvalget må for øvrig oppfatte det svaret som er gitt slik at det var PST som tok initiativ til å få oversendt beslagkopier fra belgisk politi. Det forsterker etter utvalgets mening grunnlaget for kritikken ytterligere, at tjenesten gjennom egne aktive skritt fikk utlevert kopier av deler av beslaget samtidig som de berørte parter og retten ble fortalt at intet var mottatt.

Utvalget bemerker også at det som foreligger, ikke gjør det klart at PST av eget tiltak overleverte materialet til forhørsretten. Tvert om tyder mye på at det var partenes undersøkelser hos belgiske myndig-

heter, som resulterte i nye begjæringer til forhørsretten, som var foranledningen til at PST ultimo januar 2000 informerte forhørsretten om kopiene.

PST har i sitt svar anført at det ikke ble registrert noen protester eller påberopelse av kildevern under ransakingen i Brussel, og at påstand om dette var blitt gjort, først ble fremsatt i et rettsmøte i februar 2000. Dette er et bevisspørsmål som utvalget ikke går inn på. Fordi PST har brukt relativt mye plass på spørsmålet, vises det for ordens skyld til at utvalget har tatt utgangspunkt i at det uansett er dokumentert at særreglene ble påberopt av Viksveens forsvarer allerede kort etter oppnevningen, jf f eks kjæremålet 15. november 1999 over ransakingsbeslutningene. I alle fall fra det tidspunkt måtte derfor PST være kjent med Viksveens standpunkt.

Særlig i de muntlige orienteringene som er gitt, har PST vist til at utveksling av «uformelle» kopier av beslaglagt materiale er vanlig i internasjonalt politisamarbeid, og at dette er nødvendig på grunn av tregheten i det offisielle systemet. Utvalget betviler ikke at dette kan være riktig som en faktisk beskrivelse. Men det kan ikke være slik at bruk av uformelt innhentede kopier kan skje på siden av straffeprosesslovens regler. At slike kopier ikke kan brukes som bevis i en hovedforhandling, slik PST har vist til, kan ikke bety at politiet kan behandle kopiene som en slags uformelle arbeidsdokumenter som ikke skal inngå i saksdokumentene. Utvalget går ut fra at PST ikke har ment å gi uttrykk for at man følger en slik praksis, selv om det må konstateres at det i denne saken er begått til dels alvorlige feil i forhold til lovens krav. Noe annet er at denne formen for dobbeltbehandling av et materiale vel lett kan føre til mangel på oversikt og regelbrudd som følge av det.

Det som her er sagt, vedrører også kravet i straffeprosessloven § 207 om nøyaktig merking og registrering av beslaglagt materiale. Utvalget har imidlertid ikke funnet tilstrekkelig grunn til å undersøke det som er anført om mangler ved PSTs håndtering av beslagkopier sett i forhold til disse kravene. Det antas at det for elektronisk lagret materiale lett kan oppstå problemer eller tvil knyttet til identiteten på originalbeslaget og oversikt over eventuelle elektroniske kopier. Dette tilsier i tilfellet at det stilles strenge krav til behandlingen. Det som er anført, gir likevel ikke grunn til å sette i verk kompliserte og tidkrevende undersøkelser.

Sammenfatningsvis er det utvalgets vurdering at PST ikke var seg tilstrekkelig bevisst betydningen av at man gikk inn i en sak som måtte reise problemstillinger i forhold til journalisters og presseorganers rett til kildebeskyttelse. Det var et dramatisk skritt å avbryte foreldelsesfristen ved å ransake et korrespondentkontor. Når man bestemte seg for å gå frem på den måten, burde slike problemstillinger ha vært nærmere utredet på forhånd. I Innst. O. nr 28 (1998–1999) side 11, har Justiskomiteen vist til at ransaking av redaksjonslokaler kan oppfattes som et an-

slag mot ytringsfriheten, og understreket at politiet bør ha «en solid og nøye gjennomtenkt begrunnelse i det enkelte tilfelle». PST skriver at man vurderte forholdet til straffeprosessloven § 125 jf § 204, men anså at særreglene ikke gjaldt når journalisten var sikket. Til dette bemerkes at PSTs vurdering, som så vidt skjønnes ikke ble nedfelt skriftlig, uansett ikke avklarte forholdet til Stavanger Aftenblad og de samarbeidende avisene, som også kunne tenkes å gjøre rettigheter og krav gjeldende i forhold til ransakingen og arkivmateriale som måtte bli beslaglagt. Utvalget vil tilføye at det er hensynet til vern om *kilden* som er den egentlige begrunnelsen for særreglene. Arkivene til en veletablert utenrikskorrespondent kunne meget vel tenkes å inneholde opplysninger om svært sensitive kilder. Man kan få inntrykk av at dette særlige vernehensynet ikke har hatt vesentlig betydning for PSTs vurderinger og handlemåte i saken.

Utvalget ser at det forelå en hastesituasjon da man skulle ta stilling til om ransaking skulle begjæres, og at det delvis var tale om å anvende helt nye regler i straffeprosessloven. Det grunnleggende forhold at ransaking av et journalistkontor reiste særlige hensyn og kunne utløse særregler var imidlertid ikke nytt, og tjenesten hadde under enhver omstendighet god tid etter ransakingen til å vurdere kildevernreglene nærmere.

Som Norsk Redaktørforening har vist til i sin klage, var noe av bakgrunnen for straffeprosesslovens særregler til vern om pressens kilder, overvåkingspolitiets beslag i og kopiering av redaksjonelt materiale i den såkalte Ikkevold-saken fra 1983. Forhistorien her understreker betydningen av at PST har en høy bevissthet omkring disse særreglene, som er satt til vern om hva lovgiver har ansett som vesentlige samfunnsinteresser.

Forholdet til domstolenes behandling og avgjørelser

EOS-utvalgets kontrollområde omfatter ikke domstolenes virksomhet. I brevet herfra 29. januar 2002 ble PST derfor bedt om å gjøre oppmerksom på om domstolene hadde tatt stilling til noen av de spørsmålene som var reist i klagen og som det var bedt om uttalelse til.

PST har svart generelt på dette at klagerens anførsler overfor utvalget ikke er nye, men har vært fremsatt for domstolene underveis i flere sammenhenger. Det er imidlertid ikke anført at domstolene har truffet avgjørelser som direkte gjelder de spørsmålene utvalget har tatt opp. Et mulig unntak er her det PST skriver om angivelige anvisninger fra domstolene om håndtering av beslag fra belgiske myndigheter.

Utvalgets merknader:

Utvalget kan ikke se at det som er uttalt på noe punkt er problematisk i forhold til domstolenes av-

gjørelser i saken. At domstolene ikke har gitt «korrigeringer» på PSTs beskrivelser av hvordan de ville behandle beslag de måtte motta fra Belgia, innebærer ingen avgjørelse av domstolene, og kan naturligvis heller ikke påberopes til støtte for eget syn. Utvalget minner også om at domstolene på angjeldende tidspunkt var ukjent med at PST allerede satt på kopier. Referatet fra Borgarting lagmannsretts kjennelse 1. desember 1999 inneholder for øvrig bare en orientering om de alminnelige regler for beslags- håndtering.

Forholdet til overordnet påtalemyndighet

I brevet 29. januar 2002 ba utvalget om at det ble opplyst om det, dersom overordnet påtalemyndighet i fasen før saken ble offentlig kjent, ble rådspurt eller traff beslutning vedrørende bruken av de aktuelle særreglene i straffeprosessloven. Det ble bedt om at eventuell dokumentasjon ble lagt ved svaret. Bakgrunnen for anmodningen var at overordnet påtalemyndighet er unntatt fra utvalgets kontrollområde.

Til dette har PST svart bl a:

«Om overordnet påtalemyndighets rolle i beslag-saken vises til hva som er anført i vårt skriv om mulige presselekkasjer og samarbeidet med overordnet påtalemyndighet i Viksveen-saken, idet det som er anført der også er gjeldende her. Om ransakingsbegjæringen vises det særlig til at det eksplisitt fremgår at førstestatsadvokat Lasse Qvigstad er orientert om anmodningen. Videre er det han som har underskrevet rettshjelpsanmodningen til belgiske myndigheter. Etter PSTs skjønn var han vel kjent med muntlige spørsmål rundt ransaking og beslag og vi handlet i forståelse med ham.

Videre understrekes det at førstestatsadvokat Lasse Qvigstad tok over «beslagsaken» helt og fullt fra slutten av januar 2000.- -»

I det brevet det er vist til om samarbeidet med overordnet påtalemyndighet i saken, har PST opplyst at førstestatsadvokat Qvigstad var fortløpende informert om alle vesentlige etterforskingsskritt i saken, og at de hovedsakelig ble iverksatt i samråd med ham. Videre er det påpekt at nær sagt alle vesentlige etterforskingsskritt i saken nødvendiggjorde bistand fra utenlandske myndigheter og at rettshjelpsanmodninger i samsvar med fast praksis går gjennom overordnet påtalemyndighet, som også står som formell avsender.

Førstestatsadvokat Qvigstad har i brev til utvalget 22. februar 2002 sluttet seg til PSTs fremstilling av samarbeidet mellom PST og overordnet påtalemyndighet i saken. Han har opplyst at han gjennom hele saken ble holdt fortløpende orientert, og at han har vært seg bevisst at han som overordnet får et direkte ansvar for de etterforskingstiltak han mottar informasjon om på forhånd. Han uttaler imidlertid at det ikke er riktig å si at overordnet påtalemyndighet overtok den formelle ledelsen av etterforskingen. Brevet er sendt med kopi til riksadvokaten og sjefen for PST.

Utvalgets merknader:

Det kan ikke ses av det som er opplyst at det utvalget har gitt uttrykk for i saken, berører formelle beslutninger, instruksel av overordnet påtalemyndighet. Det er ikke påstått at overordnet påtalemyndighet hadde noen form for befatning med PSTs innhenting og håndtering av beslagskopier frem til 27. januar 2000. Heller ikke er det påstått at overordnet påtalemyndighet før saken ble offentliggjort traff avgjørelse eller instruerte PST om hvordan man skulle forholde seg til Viksveens og Stavanger Aftenblads påberopelse av særreglene om beslag i redaksjonelt materiale, eller deres etterlysning av materialet. Overordnet påtalemyndighet godkjente avgjørelsen om at det skulle begjæres ransaking i Brüssel, og behandlet også saken i forbindelse med fremsendelse av rettshjelpsanmodningen. Men det er ikke anført at overordnet påtalemyndighet i denne sammenheng besluttet noe eller ga noen instruks med hensyn til spørsmål om tilkalling av eller underretning til avisens redaktør, eller for øvrig om gjennomføring av ransakingen. Utvalget har foran kritisert at de rettslige konsekvensene av å ransake et journalistkontor ikke synes å ha blitt tilstrekkelig utredet før iverksettelsen. For ordens skyld understrekes at denne kritikken utelukkende retter seg mot PST, som både hadde det formelle og praktiske ansvaret for gjennomføring av ransakingen og håndtering av beslagene.

Utvalget vil tilføye at det i forhold til avgrensningen av utvalgets kontrollområde mot overordnet påtalemyndighet, er nødvendig å stille en del formelle krav. Konsekvensen vil ellers kunne bli at utval-

gets kontroll med PSTs etterforskningsvirksomhet utelukkes på grunnlag av muntlig og ikke dokumenterbar kontakt mellom påtaleleddene. Så lenge den formelle ledelse av etterforskningen ligger hos PST, antar utvalget at det i utgangspunktet bare kan være de beslutninger eller instruksel som formelt og notorisk er truffet av overordnet påtalemyndighet som faller utenfor kontrollområdet. Videre bemerkes i denne sammenheng at også de av PSTs tjenestehandlinger som er initiert av overordnet påtalemyndighet, kan kontrolleres av utvalget.

Det vises for øvrig til eget brev herfra i dag hvor utvalget har gått noe nærmere inn på problemstillinger knyttet til avgrensningen av kontrollområdet mot overordnet påtalemyndighet.

Dette brevet avslutter utvalgets behandling av de klagen som er fremsatt vedrørende ransaking og beslag i Viksveen-saken. Kopi av brevet er sendt klagerne, sammen med kopi av utvalgets brev til PST 29. januar 2002 og PSTs svarbrev 15. februar 2002.

Kjersti Graver har på grunn av inhabilitet ikke deltatt i behandlingen av saken.

Kopi: Advokat Atle Helljesen
Høyesterettsadvokat Hans Stenberg-Nilsen
Generalsekretær i Norsk Redaktørforening
Nils E. Øy
Førstestatsadvokat Lasse Qvigstad

Vedlegg 2**Brev fra Stortingets kontrollutvalg for etterretnings-, overvåkings- og sikkerhetstjeneste (EOS-utvalget) datert 21. mars 2002 til sjef PST Per Sefland****SPØRSMÅL OM PRESSELEKKASJER OG SAMARBEIDET MED OVERORDNET PÅTALEMYNDIGHET I VIKSVEEN-SAKEN**

Det vises til brev herfra 29. januar 2002, og PSTs svarbrev 15. februar 2002.

På grunnlag av de muntlige orienteringene PST har gitt, gjennomgang av saksdokumenter, samt PSTs redegjørelse i brevet 29. januar 2002, har utvalget vedtatt følgende uttalelse:

Presselekkasjer

I brevet herfra 29. januar 2002 ble det stilt følgende spørsmål angående presseoppslag og mulige presselekkasjer i Viksveen-saken:

«Ved flere anledninger i løpet av behandlingen av Viksveen-saken var det oppslag i pressen som førte til mistanker og påstander om lekkasjer. Enkelttilfeller har vært tatt opp av utvalget i inspeksjonsmøter i PST. Videre har Viksveens advokat Atle Helljesen tatt opp slike tilfeller både med PST og overordnet påtalemyndighet.

Tre konkrete tilfeller kan nevnes:

- Oppslag i VG 2. mai 2001 med angivelig høyt graderte opplysninger fra Rosewood-arkivet.
- Oppslag i VG 26. juni 2001 om at POT hadde innstilt på tiltale mot Viksveen.
- Oppslag i Aftenposten 1. september 2001 om statsadvokatens innstilling.

Foruten å kunne skade etterforskningen, gir lekkasjer lett opphav til spekulasjoner om hvem som er ansvarlig, og mistanker om at lekkasjene styres ut fra et ønske om å påvirke offentligheten ved å skape et bestemt bilde av saken. Jf til det siste at Viksveen mener media på denne måten ble «brukt» av PST og statsadvokatembetet i hans sak. Også utvalget kan rammes av slike spekulasjoner. De her nevnte forhold er bakgrunnen for at utvalget har besluttet å ta temaet opp.

Utvalget ber om å få opplyst om PST av eget tiltak, eller etter anmodning fra Viksveens advokat eller andre, foretok undersøkelser i egen organisasjon for å få avklart om avisenes opplysninger kunne komme fra kilder i PST. Ble det eventuelt gjort andre undersøkelser, eller foretatt noen nærmere vurdering av hvor opplysningene i de enkelte tilfellene ellers kunne stamme fra? De spørsmål som her er stilt gjelder også eventuelle andre pressoppslag PST måtte ha merket seg. I den utstrekning PST måtte mene at spørsmålene eventuelt bør besvares av overordnet påtalemyndighet, går utvalget ut fra at det blir gjort oppmerksom på det i svaret hit.

I tilknytning til presseoppslagene 26. juni og 1. september 2001 bemerkes at verken utvalget eller Viksveen og hans forsvarer på de aktuelle tidspunktene var gjort kjent med innholdet av påtaleinnstillingene. Utvalget forholdt seg som kjent til at PST,

på grunn av påstått lekkasjefare, heller ikke ønsket å gi utvalget noen opplysninger om påtalemessige vurderinger før riksadvokatens avgjørelse forelå.»

I svarbrevet 15. februar 2002 skrev PST:

«Om mediadekningen i saken kan anføres at tidligere Overvåkingssentralen (OVS), slik vi ser det, ikke har bidratt til eksponering av verken saken LANZE eller Viksveen.

Om temaet mulige presselekkasjer fra PST, den gang POT, finner vi det riktig først å anføre at POT i det alt overveiende fra pressehold ble «anklaget» for å være «potte tett» snarere enn å drive med presselekkasjer. Vedlagt følger kopi av presseoppslag som viser dette.

Som kjent ble saken mot Stein Viksveen eksponert i media først av Stavanger Aftenblad 21. januar 2000. Deretter var Stein Viksveen selv i stor grad med på å eksponere saken fortløpende. POT ble fortsatt av media anklaget for å være «potte-tett». Allerede første gang Viksveen var i media i anledning saken anklaget han POT for å drive med «stadige lekkasjer om nye dokumenter og navn». Han anførte også at det innebærer en «systematisk ødeleggelse av meg og min familie» samt beskyldte POT for «råttent spill» og «ondsinnert etterforskning». Vedlagt følger kopi av presseoppslag som viser dette.

For overvåkingssjefen var det helt fra sakens start et klart ønske om at saken ikke skulle eksponeres i media. Dette ble også meddelt advokat Atle Helljesen. Da saken «sprakk» i media ble det besluttet at vi skulle holde en «lav» mediaprofil. Vi hadde ingen ønsker om at saken skulle bli eksponert unødvendig. Under kapittelet om samarbeidet med overordnet påtalemyndighet fremgår det at riksadvokaten allerede i november 1999 delegerte ansvaret for media til førstestatsadvokat Lasse Qvigstad. Førstestatsadvokat Qvigstad og overvåkingssjefen var også enig om at det i sakens anledning kun var Qvigstad som skulle gi uttalelser til pressen. For å hindre mulige lekkasjer ble antall «innvidde» i saken ved OVS/POT begrenset til det strengt nødvendige. Grunnen til det er bl.a. utviklingen i mediaverden hvor det nær daglig presenteres reportasjer med detaljer fra større kriminalsaker som er under etterforskning og hvor bl.a. politi og påtalemyndighet beskyldes for mulige lekkasjer.

I de nærmeste påfølgende dager etter at saken «sprakk» i media var det stor pressepågang mot POT. Samtlige henvendelser ble bestemt avvist og henvisning til førstestatsadvokat Qvigstad. Pressespekulasjoner førte til at Qvigstad, i samråd med overvåkingssjefen, sendte ut pressemelding i saken 21. januar 2000, med ytterligere presisering 26. januar 2000. Kopi av pressemeldingene følger vedlagt.

For OVS og påtalemyndigheten var det særlig viktig av hensyn til etterforskningen at faktum i saken ikke ble kjent for verken siktede eller vitner før de var avhørt i saken. POT anmodet derfor om retts kjennelser for at verken Viksveen eller hans forsvarer skulle få innsyn i sakens dokumenter før sær-

lig Viksveen var avhørt. Dersom POT hadde bedrevet presselekkasjer ville vi neppe fått medhold av retten i våre begjæringer om innsynsnekt.

Som kjent motsatte Viksveen seg politiavhør og videre et rettslig avhør berammet til avholdelse 13. og 14. april 2000. Viksveen ble første gang avhørt som siktet i saken ved rettslig avhør 23. og 24. oktober 2000. Grunnen til at det gikk så lang tid fra det første til det andre rettsmøtet ble berammet, skyldtes Viksveens prosesshandlinger, bl.a. knyttet til innsyn og verneting. Disse nådde ikke frem. Første gang påtalemyndigheten ved førstestatsadvokat Qvigstad gikk ut med deler av faktum i saken var i forbindelse med de rettslige avhør av h.h.v. siktede i Oslo 23. og 24. oktober 2000 og vitner i Berlin og Dresden i tiden 8. – 19. januar 2001.

Om de tre konkrete tilfeller av mulige presselekkasjer nevnt i Deres brev, kan anføres at ledelsen i POT også stilt spørsmål ved om innholdet i reportasjene skyldtes lekkasjer ved politiet eller påtalemyndigheten. Av den grunn ble det foretatt interne undersøkelser ved POT. Det var også kontakt mellom POTs ledelse og høyere påtalemyndighet. Undersøkelsene har ikke gitt grunnlag for antagelser om lekkasjer.

PST konkluderer med at POT og påtalemyndigheten helt fra sakens startfase hadde en fastlagt plan for hvem som skulle uttale seg til media. Videre ble antall «innvidde» i saken ved OVS/POT begrenset til det strengt nødvendige slik at en skulle hindre mulige lekkasjer. PSTs ledelse har ikke holdepunkter for å konkludere med at det har vært lekkasjer fra ansattes side.»

Utvalgets merknader:

Det aller meste av PSTs svar omhandler spørsmålet om hvor hovedansvaret ligger for den generelle mediaomtalen av Viksveen-saken. Utvalget går ikke inn på dette.

Utvalget har i sitt brev 29. januar 2002 begrunnet hvorfor problemstillinger rundt mulige presselekkasjer i saken ble besluttet tatt opp. Det skal likevel gjøres noe nærmere rede for dette.

Utvalget har i inspeksjonsmøter underveis i saken tatt opp enkelte oppslag i pressen som det kunne se ut til måtte være bygget på lekkasjer. Den sentrale begrunnelsen for dette har vært de alvorlige følgene en offentlig eksponering av negative opplysninger kan få for den saken gjelder. Skadevirkningene av et negativt presseoppslag kan være betydelige, noen ganger nærmest uopprettelige. Saker som berører forholdet til rikets sikkerhet må kunne sies å være særlig følsomme ut fra sin art. Og det hemmeligholdet som gjelder i slike saker kan gjøre det svært vanskelig for en siktet eller mistenkt å imøtegå på en overbevisende måte et negativt oppslag som er bygget på anonyme kilder.

Lekkasjer har også en side til kontrollen. Utvalget får løpende informasjon om PSTs saker, uten at offentligheten er kjent med hvor detaljert informasjon som gis. Dette gjør utvalget sårbart i forhold til mistanker om lekkasjer, og som det flere ganger har vært påpekt overfor PST er utvalget avhengig av tillit for å kunne utføre kontrolloppgaven. Tjenestene

må kunne basere seg på at utvalget er til å stole på. Lekkasjer om saker innenfor kontrollområdet som forblir uoppklart er derfor uheldig også for kontrollen.

Det er på bakgrunn av de hensynene som her er nevnt – foruten det grunnleggende at meddelelse av taushetsbelagt informasjon til uvedkommende er straffbart – at utvalget har stilt spørsmål om hvilke undersøkelser tjenesten gjorde i egen organisasjon i tilknytning til tre konkrete oppslag om Viksveen-saken. Utvalget registrerer at PST har svart meget kortfattet på spørsmålene. Det er opplyst at det ble gjort undersøkelser i tjenesten og at det var kontakt med overordnet påtalemyndighet, men det er ikke sagt noe om hva undersøkelsene bestod i.

Utvalget innser naturligvis at det ikke er enkelt å komme til bunns i slike saker. For utvalget har hensikten heller ikke vært å medvirke til ytterligere undersøkelser av de tre aktuelle tilfellene, men å fokusere på problemet. Slik saken står, ser utvalget ikke grunn til å gå videre med dette, men bemerker at grundige undersøkelser av lekkasjetilfeller på sikt kan ha en forebyggende effekt.

Samarbeidet med overordnet påtalemyndighet

Om dette temaet skrev utvalget i brevet til PST 29. januar 2002:

«Fordi det berører grensene for utvalgets kontrollområde, er det behov for å få en redegjørelse for samarbeidet mellom PST og statsadvokatembetet i etterforskningen av saken. Utvalget vil sette pris på om relevant korrespondanse og annen dokumentasjon i den forbindelse kan vedlegges redegjørelsen.

Betydningen for samarbeidet av at statsadvokatembetet har hatt medieansvaret i PSTs etterforskningssaker bes kommentert i denne sammenheng. Et sentralt spørsmål kan synes å være om etterforskningen ble ledet av statsadvokaten (fra etterforskingsordre ble gitt eller eventuelt fra et senere tidspunkt), eller av PST. Det vises her til førstestatsadvokat Qvigstads brev til utvalget 10. januar 2002, med kopi til PST og riksadvokaten. Det vises samtidig også til Ot.prp. nr. 29 (2000–2001), der det på side 42 opplyses at riksadvokaten i en høringsuttalelse til Danielsenuvalgets innstilling har uttalt at EOS-utvalget står fritt til å kritisere PSTs tjenestehandlinger uavhengig av om de er initiert av overordnet påtalemyndighet.

Det bes om at PST også gir en vurdering av samarbeidet i saken – om det har vært mer omfattende eller tettere enn det som kan sies å være normalt for en sak av denne karakter, og om det har vært mer muntlig og uformell kommunikasjon mellom påtaleleddene enn normalt. Det vil også være nyttig om det kan klarlegges om kommunikasjonen stort sett gikk mellom den påtaleansvarlige for saken i PST og statsadvokaten, eller gjennom overvåkingssjefen.

I det brevet som er nevnt innledningsvis, hvor klagen angående ransaking og beslag er tatt opp, har utvalget bedt om at det blir opplyst om statsadvokaten ble rådspurt eller traff beslutninger angående forholdet til de aktuelle særreglene i straffeprosessloven. For å unngå misforståelser bemerkes at utvalget likevel ønsker en samlet redegjørelse her,

samtidig som det som spesifikt berører ransaking og beslag også besvares i klagesaken.»

Til dette svarte PST i brevet 15. februar 2002:

«Oslo Statsadvokatembeter v/førstestatsadvokat Lasse Qvigstad har vært kjent med saken LANZE fra slutten av 1990-tallet. Av sakens dok. 2.4 fremgår det at påtaleansvarlig for saken for OVS, den gang politiinspektør Vegard Aaløkken, den 30. oktober 1998 avholdt et møte med Oslo statsadvokatembete i anledning mulig avhør av Viksveen, den gang med status som mistenkt. Videre er den første retts-hjelpsanmodning i saken, som er datert 9. juli 1999, undertegnet av førstestatsadvokat Qvigstad. I november 1999 ble spørsmålet om hvem som skulle uttale seg til pressen av riksadvokaten delegert til førstestatsadvokat Qvigstad, det i.h.t. riksadvokatens rundskriv av 12. februar 1981, del II nr. 1/1981, kapittel IV pkt. 10 hvor det fremgår at: «Opplysninger til offentligheten om overvåkingstjenestens etterforskning ved mistanke om straffbare forhold skal som hovedregel skje ved pressemeldinger fra riksadvokaten, men slik at dette ved spesiell fullmakt overdras til andre når dette finnes formålstjenlig.»

Førstestatsadvokat Qvigstad har fortløpende vært informert om alle vesentlige etterforskingsskritt i saken. Disse har hovedsakelig blitt iverksatt i samarbeid med ham. Det er i den anledning viktig å peke på at nær alle vesentlige etterforskingsskritt i denne sak har funnet sted med bistand fra utenlandske myndigheter. Praksis i norsk strafferettspleie er at det er høyere påtalemyndighet som formelt står som avsender av retts-hjelpsanmodninger. Det er således de som faktisk beslutter at de skritt det anmodes om virkelig ønskes utført. Det kan i den anledning bl.a. vises til vår begjæring av 25. oktober 1999 til Oslo forhørsrett om ransaking og eventuelt beslag hvor det bl.a. fremgår følgende: «Førstestatsadvokat Lasse Qvigstad er orientert om denne anmodningen og at den vil foranledige en retts-hjelpsanmodning til belgiske myndigheter med anmodning om bistand til å foreta ransaking av Viksveens bolig og eventuelle kontor i Brussel for å søke etter bevis eller ting som kan beslaglegges».

Om samarbeidet med overordnet påtalemyndighet har vært mer omfattende eller tettere enn det som kan sies å være normalt for en sak av denne karakter, og om det har vært mer muntlig og uformell kommunikasjon mellom påtaleleddene enn normalt, er vanskelig å svare på grunnet begrenset erfaringsgrunnlag. Det finnes ikke mange sammenlignbare saker, verken i POT eller i det ordinære politi. Videre kan anføres at organisasjonsstrukturen ved OVS og medias rolle har forandret seg vesentlig fra den mest sammenlignbare saken sett med våre øyne, – nemlig Treholt-saken. I den anledning kan anføres at daværende Eidsivating statsadvokatembeter ved statsadvokatene Tor-Aksel Busch og Lasse Qvigstad arbeidet svært tett opp mot OVS i etterforskningsfasen etter pågripelsen. På bakgrunn av riksadvokatens beslutning om å delegere medieansvaret til førstestatsadvokat Qvigstad og den omfattende etterforskning som fant sted i utlandet via retts-hjelpsanmodninger, kan vi vanskelig se at samarbeidet har vært tettere enn sakens kompleksitet skulle tilsi.

Kommunikasjonen har i det vesentlige vært muntlig og foregått mellom Qvigstad og påtaleansvarlig for saken ved OVS, politiinspektør Eli Volckmar. Dette da det har vist seg mest hensiktsmessig. Overvåkingssjefen har dog vært fortløpende orientert om viktige etterforskingsskritt m.v. og

Volckmar har handlet med de nødvendige fullmakter. Videre har det funnet sted samtaler mellom Qvigstad og overvåkingssjefen når det har vært behov for det.

Avslutningsvis vises det til NOU 1998:4 side 83 siste avsnitt nederst og 84 første avsnitt øverst hvor det vises til tidligere uttalelse fra Riksadvokaten om bl.a. følgende: «Overordnet påtalemyndighets engasjement i disse sakene bør økes». På foran nevnte sted fremgår det også at Danielsen-utvalget er enig i dette.

PST konkluderer med at OVS har hatt et adekvat, saklig og naturlig samarbeid med statsadvokatnivået i denne sak.»

Utvalgets merknader:

Når det gjelder forholdet til overordnet påtalemyndighet i de spørsmålene utvalget har tatt opp med PST på grunnlag av innkomne klager på ransaking og beslag i Viksveen-saken, vises det til eget brev herfra i dag. Utvalget skal her knytte en del mer generelle kommentarer til avgrensingen av kontrollområdet mot overordnet påtalemyndighet, på bakgrunn av erfaringene Viksveen-saken har gitt.

Utvalget har i oppgave å kontrollere PSTs etterforskningsvirksomhet, så vel som den forebyggende virksomheten. I Viksveen-saken har det vært vanskelig å holde klart hva som har vært PSTs og hva som har vært overordnet påtalemyndighets avgjørelser og disposisjoner i etterforskningen. Dette skyldes at kommunikasjonen mellom påtaleleddene i vesentlig grad har foregått muntlig, slik PST bekrefter – stort sett uten noen etterfølgende nedtegning eller formalisering på saken i PST så vidt utvalget forstår. I de generelle orienteringene om saken som har vært gitt mens den var under arbeid, har PST således på utvalgets spørsmål ofte opplyst at statsadvokaten har vært orientert, har gitt godkjenning, vært rådspurt og lignende.

Ved avgrensningen av utvalgets kontrollområde mot overordnet påtalemyndighet, er det problematisk å forholde seg til denne type henvisninger til muntlig kommunikasjon mellom påtaleleddene. Som grunnlag for å avgjøre hva som omfattes av kontrollansvaret, er det etter utvalgets skjønn nødvendig at det stilles visse formelle krav. Konsekvensen vil ellers kunne bli at utvalgets kontroll med PSTs etterforskningsvirksomhet utelukkes på grunnlag av muntlig og ikke dokumenterbar kontakt mellom påtaleleddene. Så lenge den formelle ledelse av etterforskningen ligger hos PST, antar utvalget at det i utgangspunktet bare kan være de beslutninger eller instruksjoner som formelt og notorisk er truffet av overordnet påtalemyndighet som faller utenfor kontrollområdet. Dette må etter utvalgets syn gjelde selv om det ellers skulle være normalt med mye uformell kommunikasjon mellom påtaleleddene i straffesaksbehandlingen.

Det dette gjelder, er disposisjoner og avgjørelser under etterforskningen som påtalemyndigheten eller politiet i PST har kompetanse til å håndtere på egen

hånd, men hvor man har valgt å konferere med overordnet påtalemyndighet, eller hvor overordnet påtalemyndighet selv har tatt initiativ. I slike sammenhenger, hvor altså utgangspunktet er at utvalget har kontrollansvar, må det kunne kreves notoritet for at kontroll skal unnlates.

Det kan reises flere problemstillinger når det gjelder den nærmere avgrensingen mot overordnet påtalemyndighet, hvor de fleste berører påtalemyndighetenes mulighet for å regulere hva utvalget skal kunne kontrollere. En særskilt problemstilling som i tillegg kan nevnes, gjelder spørsmålet om overordnet påtalemyndighets kontrollfunksjon krever en viss distanse mellom påtaleleddene. Det synes også å kunne være en aktuell problemstilling om en etterfølgende godkjenning skal likestilles med en forhåndsgodkjenning.

Det er ikke mulig å gå inn på disse problemstillingene i sin fulle bredde her. De fleste er drøftet i

Danielsenutvalgets innstilling (NOU 1998: 4 side 119 flg), og i riksadvokatens høringsuttalelse om innstillingen til Justisdepartementet 26. oktober 1998. Men utvalget vil vurdere å be om et møte med riksadvokaten, både om krav til form og notoritet, og om de problemstillingene som ellers er nevnt. Det vil uansett være nyttig først å drøfte spørsmålene med PST. Utvalget vil komme tilbake til dette i forbindelse med forberedelsen av neste inspeksjon.

Dette brevet avslutter utvalgets behandling av problemstillinger som har vært tatt opp med tilknytning til Viksveen-saken.

Kjersti Graver har på grunn av inhabilitet ikke deltatt i behandlingen av denne saken.

Kopi: Advokat Atle Helljesen
Førstestatsadvokat Lasse Qvigstad